МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МАРКІН СЕРГІЙ ІГОРОВИЧ

УДК 342.9

ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ У ПОРЯДКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

12.00.07 – адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право

РЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Ужгород – 2026

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Ужгородському університеті.

Офіційні опоненти:
доктор юридичних наук, професор
Доненко Валерій Вікторович,
Приватна установа «Причорноморський
науково-дослідний інститут економіки та інновацій»,
провідний науковий співробітник;

доктор юридичних наук, професор
Тильчик В'ячеслав В'ячеславович,
Київський університет інтелектуальної власності та права,
професор кафедри адміністративного права,
інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін;

доктор юридичних наук
Агапова Олена Валеріївна,
Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України,
заступник директора з наукової роботи.

Захист відбудеться «12» грудня 2026 року о «10^{00}» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 61.051.07 Ужгородського університету за адресою: 88000, м. Ужгород, пл. Народна, 3 (зала вченої ради).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Ужгородського університету за адресою: 88000, м. Ужгород, вул. Університетська, 14.

Реферат розісланий «12» листопада 2026 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради **Т.П. Попович**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Право на судовий захист належить до фундаментальних, невідчужуваних прав людини і водночас виступає універсальною юридичною гарантією реалізації всіх інших прав, свобод та законних інтересів. Конституція України, проголошуючи людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, закріплює у статті 55 право кожного на оскарження у суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Специфіка адміністративного судочинства зумовлена природою публічно-правового спору, учасники якого перебувають у стані фактичної та юридичної нерівності: приватній особі протистоїть суб'єкт владних повноважень, наділений можливістю одностороннього владного впливу, адміністративним ресурсом та професійним правовим супроводом. Відповідно, право на судовий захист у цій сфері не може бути зведене до формальної можливості звернутися до суду – воно передбачає систему компенсаторних процесуальних механізмів (офіційне з'ясування обставин справи, перерозподіл тягаря доказування на користь приватної особи, активна роль суду, широкий перелік способів захисту), покликаних вирівняти процесуальні позиції сторін і забезпечити реальне, а не декларативне поновлення порушеного права.

Актуальність вибраної теми посилюється європейським та міжнародно-правовим контекстом. Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на справедливий суд) та стаття 13 Конвенції (право на ефективний засіб юридичного захисту), стаття 47 Хартії основоположних прав Європейського Союзу, Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи Rec (2004)20 про судовий перегляд адміністративних актів, а також усталена практика Європейського суду з прав людини сформували цілісний стандарт доступу до правосуддя, що охоплює інституційні (незалежний і безсторонній суд, створений на підставі закону), процедурні (розумні строки, змагальність, обґрунтованість рішення) та результативні (реальне виконання судового рішення) складники. Здобуття Україною статусу кандидата на членство в Європейському Союзі та відкриття переговорного процесу за розділом 23 «Правосуддя та основоположні права» перетворили відповідність національної моделі адміністративної юстиції європейським стандартам із наукової проблеми на питання практичного виконання міжнародних зобов'язань держави.

Особливої гостроти проблематика набула в умовах воєнного стану. Збройна агресія проти України зумовила безпрецедентні виклики для системи адміністративного судочинства: припинення роботи судів на тимчасово окупованих територіях і в зоні активних бойових дій, зміну територіальної підсудності справ, ускладнення доступу до суду для внутрішньо переміщених осіб та осіб, які перебувають за межами України, обмеження окремих процесуальних гарантій, а також кардинальну зміну структури судового навантаження. Виникли й набули масового характеру нові категорії публічно-

правових спорів: щодо мобілізаційних заходів і рішень військово-лікарських комісій, бронювання військовозобов'язаних, соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, компенсації за пошкоджене та знищене майно, застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій). Паралельно відбувається цифрова трансформація правосуддя: функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, подання документів у електронній формі, проведення судових засідань у режимі відеоконференції, автоматизований розподіл справ.

Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження виступають праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузях адміністративного права та адміністративного процесу, теорії держави і права, конституційного права, судоустрою та порівняльного правознавства.

Концептуальні засади адміністративної юстиції як інституту судового контролю за діяльністю публічної адміністрації, доктрину людиноцентризму в адміністративному праві та вчення про публічно-правовий спір розробляли В.Б. Авер'янов, О.В. Агапова, О.Ф. Андрійко, В.М. Бевзенко, Д.М. Бєлов, Ю.М. Бисага, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Е.Ф. Демський, В.В. Доненко, С.В. Ківалов, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Р.С. Мельник, О.М. Пасенюк, Ю.С. Педько, В.Г. Перепелюк, А.О. Селіванов, М.І. Смокович, В.С. Стефанюк, С.Г. Стеценко, М.М. Тищенко, А.М. Школик та інші науковці.

Окремі складники механізму реалізації права на судовий захист – юрисдикція адміністративних судів і критерії її розмежування, процесуальна правосуб'єктність учасників справи, доказування та стандарти доказування в публічно-правових спорах, судовий контроль за дискреційними повноваженнями, способи захисту та виконання судових рішень – досліджувалися у роботах Н.В. Александрової, І.В. Бойко, В.М. Кампа, Р.О. Куйбіди, Ю.О. Легези, Д.М. Лук'янця, В.В. Тильчика, О.В. Тильчик, В.В. Юровської та інших учених.

Загальнотеоретичне підґрунтя дослідження становлять праці з теорії права, присвячені верховенству права, правовій визначеності, механізму реалізації суб'єктивних прав, юридичним гарантіям та обмеженням прав людини (М.І. Козюбра, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришин, С.П. Погребняк, П.М. Рабінович). Питання застосування практики Європейського суду з прав людини та стандартів справедливого судового розгляду висвітлені у працях, присвячених імплементації конвенційних вимог у національне процесуальне законодавство. Порівняльний вимір проблематики забезпечують дослідження зарубіжних авторів у сфері адміністративного права та адміністративної юстиції – Д. Галлігана, К. Гарлоу, П. Крейга, Г. Маурера, Р. Роулінгза, Р. Шапю, Ж. Шварце, а також доробок з німецької, французької, польської та англо-американської моделей судового контролю за публічною адміністрацією.

Аналіз наявного наукового доробку дає підстави констатувати, що дослідження здійснювалися переважно за такими напрямами, як: становлення та інституційний розвиток адміністративної юстиції в Україні; правова природа та ознаки публічно-правового спору; принципи адміністративного судочинства; правовий статус учасників адміністративного процесу; окремі стадії та види проваджень; судовий контроль за дискреційними повноваженнями; питання виконання рішень адміністративних судів.

Водночас поза межами комплексного наукового аналізу залишається низка питань. Не досить дослідженими є: структура права на судовий захист у публічно-правових відносинах як єдності матеріально-правового та процесуального компонентів; система критеріїв ефективності способів судового захисту в адміністративних справах; доктринальні межі та тест пропорційності щодо обмежень доступу до адміністративного суду, зокрема в умовах воєнного стану; вплив цифровізації правосуддя на реалізацію процесуальних гарантій; співвідношення судового та адміністративного порядку оскарження в контексті вимоги вичерпання засобів захисту; місце стадії виконання судового рішення у структурі механізму захисту права.

Отже, попри значний обсяг наявних наукових напрацювань, цілісної концепції здійснення права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства, що поєднувала б доктринальний аналіз, узагальнення судової практики, стандарти Європейського суду з прав людини та порівняльно-правовий досвід, у вітчизняній науці не сформовано, що зумовлює вибір теми дослідження, її актуальність та наукову новизну.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до пріоритетних напрямів розвитку правової науки та в руслі реалізації державних стратегічних документів у сфері правосуддя, захисту прав людини та європейської інтеграції України. Тематика роботи узгоджується зі Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, схваленою Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, Національною стратегією у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021, та Плану дій з її реалізації, схваленого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 року № 756-р, Стратегією реформування державного управління України на 2022–2025 роки (розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 року № 831-р); з Антикорупційною стратегією на 2021–2025 роки, затвердженою Законом України від 20 червня 2022 року № 2322-IX, та Державною антикорупційною програмою (постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 року № 220), із Планом України для реалізації ініціативи Ukraine Facility (розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 березня 2024 року № 244-р), який передбачає зміцнення верховенства права, незалежності судової влади та ефективності судового захисту.

Дослідження здійснено з урахуванням зобов'язань України за Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, а також вимог Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» щодо застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і практики Європейського суду з прав людини як джерела права.

Мета дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу доктринальних, нормативних та емпіричних джерел обґрунтувати теоретичну модель здійснення права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства і на цій основі сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо концептуального, нормативного та інституційного оновлення механізму його реалізації.

Для досягнення зазначеної мети в дисертаційній роботі висунуто такі *задачі*:

– здійснити історико-правовий аналіз становлення та розвитку системи адміністративного судочинства в Україні, виокремити його етапи та встановити закономірності інституціоналізації судового контролю за публічною адміністрацією;

– визначити поняття права на судовий захист у публічно-правовій сфері та розкрити його юридичну природу як суб'єктивного та процесуального явища;

– обґрунтувати структуру права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства;

– з'ясувати зміст і функціональне призначення публічного інтересу у здійсненні права на судовий захист, встановити критерії його співвідношення з приватним інтересом позивача та межі допустимого обмеження права на судовий захист публічним інтересом;

– обґрунтувати методологічні засади дослідження здійснення права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства та визначити пізнавальні можливості застосованого інструментарію;

– визначити поняття, правову природу та функції адміністративного позову як процесуальної форми реалізації права на судовий захист і встановити його місце у системі засобів правового захисту;

– розкрити структуру адміністративного позову та надати характеристику його елементів;

– здійснити класифікацію адміністративних позовів;

– охарактеризувати міжнародні стандарти права на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту й визначити стан і форми їх інтеграції в національну систему публічно-правової відповідальності;

– описати реалізацію права на судовий захист у сфері публічних закупівель в емпіричному та порівняльно-правовому вимірах, встановивши співвідношення адміністративного (позасудового) оскарження та судового захисту;

– виявити соціально-економічні чинники, що впливають на ефективність адміністративного судочинства, та встановити характер їх впливу на фактичну доступність судового захисту;

– встановити прояви та причини дефіциту правозахисного потенціалу адміністративного судочинства, зокрема у сфері юрисдикційної визначеності, ефективності способів захисту, строків розгляду справ і виконання судових рішень;

– обґрунтувати концептуальні, системні та інституційні орієнтири формування ефективної моделі судового захисту в адміністративному судочинстві.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються у зв'язку зі здійсненням права на судовий захист у сфері публічно-правових відносин.

Предметом дослідження є здійснення права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є сукупність філософських підходів, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання, комплексне застосування яких забезпечило всебічне вивчення права на судовий захист у публічно-правовій сфері та механізму його реалізації.

Гносеологічний підхід у межах філософсько-правового осмислення дав змогу визначити пізнавальні засади формування поняття права на судовий захист, розкрити його як багатовимірне явище, що поєднує конституційно-правовий, матеріально-правовий і процесуальний виміри, а також окреслити межі наукового пізнання цього права крізь призму принципів верховенства права, правової визначеності та доступу до правосуддя (підрозділи 1.2, 1.4). Аксіологічний підхід застосовано для з'ясування ціннісних засад адміністративної юстиції, зокрема співвідношення індивідуальної правозахисної та об'єктивно-контрольної функцій судочинства, а також для встановлення місця публічного інтересу у системі цінностей правосуддя (підрозділ 1.3). Діалектичний метод дозволив дослідити право на судовий захист як динамічне явище, що розвивається під впливом трансформації моделі взаємин особи і держави, євроінтеграційних процесів та безпекових викликів, і виявити суперечності між нормативним закріпленням цього права та практикою його реалізації (розділи 1, 4).

Історико-правовий (генетичний) метод використано для дослідження ґенези інститутів судового контролю за публічною адміністрацією, періодизації становлення адміністративного судочинства в Україні та встановлення спадкоємності і розривів у розвитку його доктринальних і нормативних засад (підрозділ 1.1). Методи формальної логіки – аналіз і синтез, індукція й дедукція, абстрагування, узагальнення, аналогія – забезпечили логічну послідовність формулювання дефініцій та наукових висновків, зокрема у разі визначення поняття права на судовий захист, виокремлення його структурних елементів, розкриття поняття та ознак адміністративного позову, а також у разі побудови класифікації позовних вимог (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 2.3). Метод класифікації та типологізації застосовано для систематизації адміністративних позовів за характером матеріально-правової вимоги з виокремленням спростувальних,

зобов'язувальних, упереджувальних і позитивних (правовстановлювальних) вимог, а також для типологізації відповідних їм способів судового захисту (підрозділ 2.3).

Системний метод дав змогу розглянути здійснення права на судовий захист як цілісний механізм, що охоплює взаємопов'язані елементи: суб'єктів процесуальних відносин, процесуальні норми і принципи, стадії судового процесу, способи захисту та стадію виконання судового рішення (підрозділи 1.2, 2.1, розділ 4). Структурно-функціональний метод використано для з'ясування функціонального призначення окремих елементів адміністративного позову, ролі суду, сторін і третіх осіб у процесуальному механізмі захисту, а також для визначення функцій органів, що беруть участь у забезпеченні права на судовий захист, зокрема органу оскарження у сфері публічних закупівель та органів примусового виконання рішень (підрозділи 2.1, 2.2, 3.2, 4.2).

Метод правової герменевтики використано для з'ясування змісту правових позицій Верховного Суду, Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини щодо доступу до суду, ефективності засобу юридичного захисту та пропорційності процесуальних обмежень (підрозділи 1.3, 3.1, 4.1). Порівняльно-правовий метод застосовано для дослідження зарубіжних моделей адміністративної юстиції та систем позовних вимог, зокрема континентальної традиції розмежування позовів про скасування, зобов'язувальних, установчих і превентивних позовів, а також для порівняння національних та іноземних механізмів оскарження рішень у сфері публічних закупівель, що дало змогу визначити напрями імплементації апробованих правових конструкцій у законодавство України (підрозділи 2.3, 3.1, 3.2).

Емпіричні методи – спостереження, опис, контент-аналіз судових рішень, узагальнення судової практики – забезпечили встановлення реальних параметрів реалізації права на судовий захист, виявлення типових правозастосовних помилок і суперечностей у практиці адміністративних судів (підрозділи 3.2, 4.1). Статистичний метод і метод правової статистики використано для опрацювання показників судового навантаження, тривалості розгляду справ, результативності оскарження та стану виконання судових рішень, ухвалених проти суб'єктів владних повноважень (підрозділи 3.2, 3.3, 4.1). Економіко-правовий аналіз та елементи соціологічного підходу застосовано для встановлення впливу соціально-економічних чинників – розміру судового збору, доступності професійної правничої допомоги, матеріально-технічного і кадрового забезпечення судів, рівня правової обізнаності населення – на фактичну доступність адміністративного судочинства (підрозділ 3.3).

Нормативну основу роботи становлять Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, зокрема Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, а також акти рекомендаційного характеру Ради Європи, що визначають стандарти судового перегляду адміністративних актів. Опрацьовано Кодекс адміністративного судочинства

України, закони України про судоустрій і статус суддів, про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини, про адміністративну процедуру, про судовий збір, про виконавче провадження, про публічні закупівлі, про звернення громадян, про правовий режим воєнного стану, інші законодавчі та підзаконні акти, а також акти Вищої ради правосуддя і Державної судової адміністрації України з питань організаційного та інформаційно-технологічного забезпечення судочинства. З метою розроблення пропозицій щодо вдосконалення національного правового регулювання використано законодавство зарубіжних держав, насамперед держав-членів Європейського Союзу з розвиненими системами адміністративної юстиції.

Емпіричну базу дослідження становлять правові позиції Конституційного Суду України, Великої Палати Верховного Суду та Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, узагальнення й огляди судової практики, рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України щодо доступу до суду, розумних строків розгляду справ і виконання судових рішень, а також матеріали адміністративних справ, опрацьовані за даними Єдиного державного реєстру судових рішень. Використано статистичну звітність Державної судової адміністрації України щодо здійснення правосуддя адміністративними судами за 2020–2025 роки, дані Державної служби статистики України, звітно-аналітичні матеріали Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Міністерства юстиції України, Антимонопольного комітету України як органу оскарження у сфері публічних закупівель, показники електронної системи закупівель, а також аналітичні звіти Європейської комісії щодо прогресу України у сфері правосуддя та порівняльні дані Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (CEPEJ).

Наукова новизна отриманих результатів полягає у комплексному теоретико-процесуальному переосмисленні права на захист у суді в адміністративному судочинстві як складника права на адміністративний позов та елементу конституційного права на судовий захист. У результаті дослідження сформульовано низку нових наукових положень, рекомендацій і висновків, зокрема:

уперше:

– виявлено та введено до наукового обігу явище «латентного невикористання» права на судовий захист як методологічно значущу пізнавальну проблему, сутність якої полягає у незверненні особи до адміністративного суду через відсутність довіри до судової перспективи справи, що не фіксується офіційними статистичними показниками й потребує застосування соціологічно-правового інструментарію;

– розуміння змісту соціально-економічної детермінації ефективності адміністративного судочинства, згідно з якою соціальні та економічні чинники розглядаються не як зовнішні умови функціонування судової системи, а як самостійний структурний елемент механізму реалізації права на судовий захист, що визначає співвідношення між формально проголошеним і фактично реалізованим правом; у межах якої запропоновано авторську класифікацію

бар'єрів доступу до адміністративного правосуддя за п'ятьма критеріями (фінансово-майнові, інформаційно-освітні, фізично-територіальні, системно-інституційні, психологічно-соціокультурні) із визначенням для кожної групи відповідного інструментарію подолання, що дозволяє перейти від фрагментарних заходів до системної політики забезпечення доступності правосуддя;

– обґрунтовано тест правозахисної пропорційності як обов'язковий критерій оцінювання будь-яких змін до процесуального законодавства у сфері адміністративного судочинства, що приходить на зміну домінуючому тесту процесуальної економії;

удосконалено:

– положення про аксіологічний статус права на судовий захист, яке охарактеризовано одночасно як самостійну та як інструментальну правову цінність, тобто «право на право»;

– підходи до класифікації адміністративних позовів, де виділено: позов про оскарження, позов про утримання, позов про вчинення дії, позов про компетенцію, позов повної судової юрисдикції, позов про застосування санкцій та позов щодо захисту виборчих прав і права на участь у референдумі;

– порівняльно-правова характеристика національної та європейських моделей правового захисту у закупівельних відносинах з урахуванням статистичних показників інтенсивності й результативності оскаржень, де обґрунтовано доцільність застосування підходів до визначення моменту початку перебігу строків оскарження з обґрунтуванням пріоритетності програмно-технічного (а не виключно законодавчого) способу усунення виявлених маніпулятивних практик замовників;

– положення про ризик перетворення статті 123 Кодексу адміністративного судочинства України на неформальний «фільтр доступу до правосуддя» з огляду на можливість одноособового ухвалення відповідних процесуальних рішень без судового засідання та виклику сторін, що посилюється в умовах поширення письмового і спрощеного позовного провадження;

набули подальшого розвитку:

– підходи, що в умовах воєнного стану фактичним регулятором адміністративного процесу значною мірою виступають інструменти «м'якого права» (роз'яснення Верховного Суду, рекомендації Ради суддів України, рішення зборів суддів), обґрунтовано необхідність рамкового нормативного закріплення процедурних особливостей воєнного часу з метою подолання казуїстичності процесу і забезпечення єдності судової практики;

– людиноцентристська парадигма адміністративного права в частині її поширення на воєнний період, у межах якого адміністративні суди охарактеризовано як «суди прав людини» та як інституційного посередника між державою, що діє в умовах екзистенційної загрози, і особою, чиї права зазнають посилених обмежень;

– наукові підходи до визначення правової природи адміністративного позову шляхом обґрунтування його як цілісної правової категорії, що поєднує матеріально-правовий та процесуально-правовий складники, а також запропоновано авторське визначення адміністративного позову як матеріально-правової вимоги позивача до відповідача (суб'єкта владних повноважень), пред'явленої через адміністративний суд з метою захисту порушених прав, свобод або законних інтересів у сфері публічно-правових відносин, яка реалізується у встановленій Кодексом адміністративного судочинства України процесуальній формі, де виділено його трьохелементну структуру адміністративного позову, до складу якої віднесено підставу, предмет і зміст позову, а також уточнено їх змістове наповнення та функціональне призначення в механізмі судового захисту прав особи у сфері публічно-правових відносин;

– аргументація щодо значення незалежності адвокатури саме для публічно-правових спорів, де інституційна автономія правничої професії розглядається як умова фактичної процесуальної рівності сторін, а не лише як корпоративна гарантія;

– наукові підходи до інституційного та нормативного забезпечення механізму реалізації права на судовий захист, у межах яких обґрунтовано концепцію інтегрованого цифрового інформаційного середовища судової влади, що передбачає функціональну взаємодію Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи з Єдиним державним реєстром судових рішень, Базою правових позицій Верховного Суду, оглядами судової практики Касаційного адміністративного суду та підсистемами «Електронний суд» і «Електронний кабінет»; запропоновано впровадження інструментів інтелектуального пошуку, систематизації та аналітичної обробки правових позицій за умови додержання принципів прозорості, неупередженості, алгоритмічної підзвітності та обов'язкового людського контролю за результатами автоматизованої обробки інформації; аргументовано доцільність нормативного закріплення обов'язку суду й учасників адміністративного процесу враховувати релевантні правові позиції Верховного Суду у визначених категоріях адміністративних спорів, законодавчого врегулювання процедури мотивованого відступу від усталеної судової практики з обов'язковим використанням механізмів передачі справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду, а також забезпечення балансу між відкритістю судової влади та вимогами інформаційної безпеки без установлення надмірних чи юридично невизначених обмежень доступу до судової інформації.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і прикладний інтерес та можуть бути використані в таких напрямах:

– *у науково-дослідній діяльності* – висновки та пропозиції щодо визначення сутності здійснення права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства можуть слугувати основою для подальших наукових досліджень у сфері адміністративного права та адміністративного судочинства;

– *у правотворчій діяльності* – у процесі підготовки пропозицій щодо вдосконалення адміністративно-судочинного законодавства України;

– *у правозастосовній діяльності* – для підвищення ефективності реалізації норм, які визначають здійснення права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства;

– *у освітньому процесі* – під час викладання здобувачам вищої освіти дисциплін «Адміністративне право», «Адміністративне судочинство», «Адміністративна юстиція», «Адміністративно-процедурне право», у процесі підготовки підручників, навчальних посібників, методичних матеріалів, а також наукових статей і повідомлень із відповідної проблематики.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною завершеною науковою працею, у якій відображено результати дослідження, проведеного особисто автором. Сформульовані в роботі теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації, зокрема ті, що становлять наукову новизну, одержані дисертантом самостійно на підставі аналізу наукових праць, норм національного та зарубіжного законодавства, міжнародних стандартів права на справедливий суд, практики Європейського суду з прав людини та адміністративних судів України щодо здійснення права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства.

У наукових працях, опублікованих у співавторстві, особистий внесок здобувача є таким:

– у статті «Значення здійснення історико-правового аналізу розвитку системи адміністративного судочинства в Україні» (співавтор О.О. Пустовий) обґрунтовано пізнавальне значення історико-правового аналізу, виокремлено етапи становлення системи адміністративного судочинства та закономірності інституціоналізації судового контролю за публічною адміністрацією;

– у статті «Social and Economic Factors of Ensuring the Efficiency of Administrative Judicial Proceedings» (співавтори H. Adamova, P. Yepryntsev) обґрунтовано залежність ефективності адміністративного судочинства від сукупності соціальних та економічних чинників, проаналізовано економічні чинники доступу до адміністративного суду та розмежовано їх на прямі та приховані витрати особи;

– у статті «Judicial Protection in Public Procurement Disputes as a Factor of Economic Security» (співавтори O. Bondar, I. Yovenko) охарактеризовано сферу публічних закупівель як показову модель реалізації права на звернення до адміністративного суду, виявлено проблему технологічної неінтегрованості судового контролю з електронною системою публічних закупівель, запропоновано двоступеневу модель співвідношення адміністративного оскарження та судового захисту в закупівельних спорах;

– у статті «Historiography of the Study of the Stages of Development of Administrative Justice as an Instrument for the Protection of Human and Civil Rights and Freedoms in Ukraine (the 20th – early 21st century)» (співавтор A. Kalyaev) узагальнено наукові підходи до періодизації розвитку адміністративної юстиції

в Україні, виокремлено етапи її становлення та розкрито її значення як інструменту захисту прав і свобод людини і громадянина.

Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам, у дисертації не використовувалися. Положення та висновки кандидатської дисертації здобувача в докторській дисертації не використовувалися.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дослідження, його основні висновки та рекомендації оприлюднені на 7 науково-практичних конференціях, а саме: «The Impact of Artificial Intelligence on the Development of Legal Science» (м. Рига, Латвійська Республіка, 25–29 серпня 2025 року); «Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики» (м. Миколаїв, 24 грудня 2025 року); «Права людини та публічне врядування» (м. Чернівці, 30 травня 2025 року); «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 5 грудня 2025 року); «Functioning of Legal Science in the Modern Context» (м. Рига, Латвійська Республіка, 18–19 вересня 2025 року); «Theoretical foundations of law, public management and practice of their application» (м. Рига, Латвійська Республіка, 25–26 грудня 2024 року); «Актуальні проблеми юридичної науки та практики у воєнний період» (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, 10 жовтня 2025 року).

Публікації. Основні положення роботи знайшли відображення в 21 науковій статті, з них 18 опубліковані у виданнях, що визнані як фахові з юридичних наук, та 3 статті – у зарубіжних наукових виданнях, що індексуються в науковометричних базах Web of Sciences та Scopus, а також у 7 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, що містять 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 482 сторінки, у тому числі основного тексту – 409 сторінок. Список використаних джерел налічує 454 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність вибраної теми дисертації, висвітлено її зв'язок із науковими програмами, планами й темами, проаналізовано загальний стан наукової розробленості теми; визначено мету й завдання дослідження, сформульовано об'єкт і предмет, названо основні методологічні підходи до дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, а також наведено відомості про апробацію і публікацію результатів дослідження, його структуру.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади права на судовий захист у публічно-правовій сфері» складається з чотирьох підрозділів.

У ***підрозділі 1.1 «Історико-правовий аналіз системи адміністративного судочинства в Україні»*** проаналізовано нормативні віхи інституціоналізації адміністративної юстиції та виокремлено такі з них: закріплення Конституцією

України 1996 року організаційних засад функціонування судової влади й можливості спеціалізації судів; утворення Указом Президента України 2004 року 27 окружних і 7 апеляційних адміністративних судів, чим започатковано трирівневу систему адміністративної юстиції; ухвалення 6 липня 2005 року Кодексу адміністративного судочинства України, який визнано переломним моментом, оскільки саме ним нормативно закріплено процедури розгляду публічно-правових спорів, визначено юрисдикцію адміністративних судів і сформовано структурну модель адміністративної юстиції. Встановлено, що в період до прийняття Кодексу адміністративного судочинства України наукові розвідки були спрямовані на з'ясування сутності адміністративної юстиції, окреслення її функцій та меж юрисдикції, тоді як після 2005 року сформувалася нова хвиля досліджень, присвячених організаційно-правовому забезпеченню діяльності адміністративних судів, проблемам юрисдикції, теорії і практиці апеляційного перегляду, статусу судді та особливостям судочинства в умовах реформ.

Досліджено зміст судової реформи 2016–2017 років і встановлено, що вона забезпечила підвищення незалежності суддів, оновлення принципів здійснення судочинства, запровадження інституту зразкових справ, посилення ролі Верховного Суду як суб'єкта забезпечення єдності судової практики та розвиток електронного судочинства. Констатовано, що станом на початок повномасштабного вторгнення адміністративне судочинство являло собою відносно інституційно сформовану систему з власними традиціями, успадкованими проблемами (надмірне навантаження, затримки розгляду) і сталим трендом на діджиталізацію.

Розкрито правову природу адміністративного суду як суб'єкта публічного права та встановлено, що дефініції Кодексу адміністративного судочинства України мають переважно процесуальну спрямованість і не розкривають ознак суб'єкта права у змістовному значенні. Обґрунтовано необхідність звернення до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» як базового акта у сфері визначення організаційних і статусних характеристик судової влади, а адміністративний суд визначено як суб'єкт права, наділений спеціальною правосуб'єктністю, що формується з урахуванням публічно-владної природи його діяльності.

Вивчено доктринальну полеміку щодо меж адміністративної юрисдикції та виявлено протистояння «репресивної» і «правозахисної» моделей адміністративної юстиції. Аргументовано, що сутність адміністративної юстиції полягає не в покаранні правопорушників, а у вирішенні спорів, що виникають у зв'язку з управлінською діяльністю держави, а констатована наявність у національній моделі елементів, успадкованих від радянської системи (поєднання судових і відомчих способів вирішення публічно-правових спорів), розцінена як свідчення незавершеності концептуального самовизначення системи.

Виокремлено воєнний стан як якісно новий, самостійний етап еволюції адміністративного судочинства та обґрунтовано, що на відміну від періоду 2000–2010-х років, коли ключовим завданням було інституційне формування системи, сучасний етап пов’язаний із перевіркою життєздатності цієї системи в екстремальних умовах.

Встановлено, що розвиток системи в умовах воєнного стану відбувається не шляхом створення окремого «воєнного» процесуального кодексу (відповідні законопроєкти було відхилено), а через поєднання трьох взаємопов’язаних інструментів: точкових змін до законодавства про судоустрій і процесуального законодавства; роз’яснень Верховного Суду та Ради суддів України, що виконують функцію «м’якого» нормативного регулювання; практичної адаптації судової практики і внутрішніх регламентів судів. Оцінено такий підхід як такий, що зберігає єдність правового простору та наступність доктрини адміністративного судочинства.

Виявлено та концептуалізовано явище «віртуалізації підсудності», за якого внаслідок масової зміни територіальної підсудності (більш ніж у 100 судах різних юрисдикцій) формально закріплена територіальна юрисдикція суду перестала збігатися з реальною географією його функціонування. Доведено, що зазначений механізм став інструментом просторової релокації правосуддя без зміни його правової природи та забезпечив континуїтет розгляду публічно-правових спорів.

Обґрунтовано висновок, що повномасштабна війна виступила каталізатором діджиталізації адміністративного судочинства: електронні засоби взаємодії суду й учасників процесу перетворилися з допоміжного інструментарію на повноцінний, нормативно та інституційно визнаний канал здійснення правосуддя. Встановлено, що неможливість фізичної присутності особи у судовому засіданні, зумовлена обстрілами, вимушеним виїздом за кордон чи мобілізацією, не може розцінюватися як підстава для позбавлення її права на участь у процесі, чим закладено основу для переосмислення традиційної «очної» моделі судового розгляду.

Виокремлено та класифіковано нові категорії адміністративних спорів воєнного часу: спори щодо рішень територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки; спори щодо грошового забезпечення військовослужбовців, у тому числі додаткових виплат; спори щодо статусу учасника бойових дій, пільг і соціальних гарантій, включно із забезпеченням сімей загиблих; податкові та митні спори, пов’язані із застосуванням пільг і мораторіїв; спори щодо статусу внутрішньо переміщених осіб, соціальних виплат за спеціальними програмами та реалізації житлових прав і компенсацій за зруйноване житло. Встановлено, що зазначені категорії потребують підвищеного рівня доказового аналізу, оцінки спеціальної військової, медичної та фінансової інформації, а також зваженого балансування публічних інтересів оборони й індивідуальних прав.

Виявлено тенденції еволюції доктрини адміністративного судочинства воєнного часу та встановлено, що адміністративні суди застосовують розширений тест пропорційності, який вимагає не лише формальної відповідності заходу закону, а й реальної обґрунтованості його запровадження, оцінюють якість мотивувальної частини рішень суб'єктів владних повноважень і досліджують, чи розглядалися альтернативні, менш обтяжливі засоби досягнення легітимної мети. Обґрунтовано, що у судовій практиці закріплюється підхід, за яким навіть за умов воєнного стану держава не звільняється від обов'язку довести необхідність кожного окремого обмеження.

У ***підрозділі 1.2 «Структура права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства»*** вивчено умови належної реалізації права на захист у суді, під якими визначено дотримання встановленого КАС України процесуального порядку подання позовної заяви. У цьому контексті використано норми про форму та зміст позову, додатки до позовної заяви, доказове забезпечення, сплату судового збору, процесуальну дієздатність, представництво, досудове врегулювання (у випадках обов'язковості), правила об'єднання вимог та строки звернення до суду. На цій основі обґрунтовано, що недотримання зазначених умов не заперечує право на захист як таке, однак тягне процесуальні наслідки у вигляді залишення позовної заяви без руху або її повернення. Водночас визначено, що повернення позовної заяви, на відміну від відмови у відкритті провадження, у загальному випадку не позбавляє особу можливості повторно звернутися до суду після усунення недоліків, що забезпечує баланс між доступом до правосуддя та процесуальною дисципліною.

Обґрунтовано, що ключовою для забезпечення ефективності адміністративного судового захисту є саме стадія відкриття провадження, оскільки на ній перевіряється як наявність передумов, так і дотримання процесуальних умов. У зв'язку з цим визначено, що процесуальне законодавство свідомо встановило вичерпні підстави для відмови у відкритті провадження та для повернення позовної заяви, мінімізуючи ризик довільного обмеження доступу до суду й водночас перешкоджаючи зловживанням і дублюванню судових спорів.

У ***підрозділі 1.3 «Публічний інтерес у здійсненні права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства»*** досліджено інституційні гарантії, залучені до механізму адміністративно-правового забезпечення захисту публічного інтересу, та виокремлено серед них систему адміністративних судів, побудовану на засадах територіальності, спеціалізації та інстанційності, а також інститут представництва публічного інтересу у суді прокурором відповідно до статті 23 Закону України «Про прокуратуру».

Проаналізовано співвідношення категорій «законний інтерес» і «публічний інтерес» та доведено методологічну некоректність їх ототожнення. Встановлено спільні риси зазначених категорій – відсутність, на відміну від суб'єктивних прав, чіткого нормативного визначення та широкий спектр можливих проявів. Виявлено та обґрунтовано їх розмежувальний критерій: визначальною ознакою законного інтересу є його відповідність чинному праву, тоді як для публічного

інтересу додатково значущою є його вагомість для широкого кола осіб. Сформульовано підсумкове співвідношення, згідно з яким кожен публічний інтерес є законним, однак не кожен законний інтерес набуває ознак публічного.

Використано метод узагальнення судової практики, за допомогою якого встановлено сформований Великою Палатою Верховного Суду у постанові від 13 лютого 2019 року у справі № 810/2763/17 підхід, за яким публічний інтерес визначається як сукупність приватних інтересів, що становлять значущу потребу для широкого кола фізичних і юридичних осіб та забезпечуються суб'єктами публічної адміністрації в межах їхньої компетенції. Обґрунтовано, що йдеться не лише про захист окремого індивідуального інтересу, а про гарантування можливості його реалізації у правовий спосіб, що набуває значення загального блага.

Досліджено практику Великої Палати Верховного Суду у справах № 810/2763/17, № 826/2793/18 та № 810/3046/17 і доведено, що наявність публічного інтересу у спірних правовідносинах виступає самостійним критерієм віднесення справи до юрисдикції адміністративних судів. Встановлено, що у зазначених справах публічний інтерес пов'язувався із задоволенням потреб значної кількості осіб, забезпеченням безпеки цивільної авіації та захистом життя і здоров'я осіб, які можуть постраждати внаслідок відповідної діяльності.

Критично оцінено максимально широке тлумачення категорії «публічний інтерес», за якого будь-яке судове оскарження адміністративного акта потенційно розглядається як форма судового захисту публічного інтересу, та аргументовано, що таке тлумачення є надмірно узагальненим і спрощує зміст досліджуваного явища. Запропоновано та обґрунтовано розмежувальний критерій, згідно з яким позовне оскарження індивідуальних адміністративних актів, як правило, пов'язане із захистом приватного інтересу, тоді як у сфері захисту публічного інтересу предметом оскарження зазвичай виступають нормативно-правові акти суб'єктів публічного адміністрування, які поширюють дію на визначену територію та невизначене коло суб'єктів.

Обґрунтовано, що визнання нечинними нормативно-правових актів або окремих їх положень, що порушують публічний інтерес, слід розглядати як самостійну функціональну форму захисту публічних інтересів у межах адміністративної юстиції. Наголошено, що функціональне призначення адміністративної юстиції полягає у здійсненні саме правового, а не доцільнісного контролю за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації, у чому вбачається специфіка судового адміністративно-правового захисту.

Досліджено категорію «суспільна необхідність» у справах про примусове відчуження майна та встановлено, що український законодавець, визначаючи підстави обмеження права приватної власності, оперує саме цим поняттям, тоді як у конституційній і законодавчій практиці більшості зарубіжних держав використовується конструкція публічного або суспільного інтересу. Обґрунтовано, що зазначені поняття не є тотожними: суспільну необхідність визначено як виняткову юридичну підставу та фактично єдино допустимий спосіб реалізації публічного інтересу за умов, прямо визначених законом, із

покладенням на ініціатора відчуження обов'язку довести неможливість досягнення мети без припинення права власності попереднього власника.

Використано практику Європейського суду з прав людини та встановлено внесені нею уточнення до розуміння публічного інтересу: визнання публічним інтересом не лише випадків вилучення майна на благо суспільства загалом, а й передачі права власності від однієї особи іншій задля виконання законної політики, спрямованої на зміцнення соціальної справедливості; допустимість кваліфікації як публічного інтересу заволодіння майном з метою впровадження соціальної чи економічної політики навіть за відсутності безпосереднього користування суспільством цим майном; наявність у національних органів влади ширших, ніж у міжнародного суду, можливостей оцінювати зміст публічного інтересу; обов'язковість справедливої рівноваги між вимогами загальних інтересів суспільства та захистом основних прав людини.

Виявлено та концептуалізовано феномен конфлікту двох публічних інтересів: з одного боку, інтересу в забезпеченні гарантій права приватної власності, який має публічно-правове значення через конституційний обов'язок держави його охороняти, з іншого – інтересу в розвитку національної економіки та промисловості. Встановлено, що європейська правова доктрина розв'язує подібні конфлікти через поділ прав на абсолютні, які не підлягають обмеженню за жодних умов, і кваліфіковані, що можуть бути обмежені за наявності визначених законом підстав.

У ***підрозділі 1.4 «Методологія дослідження здійснення права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства»*** доведено, що здійснення права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства є полікомпонентною структурою, у якій поєднуються конституційно-правовий, адміністративно-правовий, процесуальний, аксіологічний та інституційний виміри, а отже, аргументовано неприйнятність формального переліку загальновідомих методів його дослідження як замінника змістовної методологічної рефлексії. Здійснено вибір типу праворозуміння як першого й визначального методологічного рішення. Аргументовано недостатність суто позитивістського підходу до визначення методології дослідження здійснення права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства, який дозволяє описати нормативну конструкцію права, встановлену статтею 55 Конституції України та деталізовану приписами Кодексу адміністративного судочинства України, проте не пояснює, чому обсяг фактично реалізованих можливостей особи виявляється вужчим за формально проголошений. Тому в основу методології дослідження здійснення права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства покладено інтегративний тип праворозуміння з переважанням природно-правових засад регулювання, за якого право на судовий захист визначено не як «даровану» державою можливість, а як невід'ємну властивість людської гідності, що лише визнається й забезпечується державою.

Використано людиноцентристський підхід як ключовий для предмета дослідження та розкрито його прикладне значення: обґрунтовано, що ефективність адміністративного судочинства підлягає оцінюванню не за показниками навантаження на суди чи строків розгляду справ як такими, а насамперед за критерієм реального поновлення порушеного права особи. Розвинуто положення про адміністративне судочинство як складник системи публічно-сервісних відносин, у якій суд виступає інституційним гарантом підпорядкування публічної адміністрації праву.

Застосовано аксіологічний підхід, за допомогою якого розкрито подвійний ціннісний статус досліджуваного права як самостійної правової цінності та як цінності інструментальної, тобто засобу охорони інших прав. Уточнено зміст усталеної характеристики права на судовий захист як «права на право», без якого решта суб'єктивних публічних прав втрачає юридичну забезпеченість.

Використано діалектичний метод, за допомогою якого простежено співвідношення загального (право на справедливий суд у розумінні статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), особливого (право на судовий захист за національним конституційним правом) та одиничного (право на звернення до адміністративного суду з конкретним позовом). Виявлено внутрішні суперечності досліджуваного явища, зокрема між принципом офіційного з'ясування обставин справи та засадою змагальності, між доступністю правосуддя та потребою у процесуальній економії, між процесуальною активністю суду та вимогою його неупередженості.

Використано системний підхід, завдяки якому здійснення права на судовий захист розглянуто не як ізольований юридичний акт подання позовної заяви, а як цілісну систему взаємопов'язаних елементів – суб'єктів, об'єкта у вигляді публічно-правового спору, нормативної основи, процесуальної форми, гарантій та результату. Доведено, що дефект будь-якого елемента цієї системи, передусім неналежне виконання судових рішень у справах проти суб'єктів владних повноважень, знецінює функціонування системи загалом і перетворює право на судовий захист на декларативну конструкцію. Обґрунтовано методологічно значущий висновок про необхідність розгляду досліджуваного права у нерозривній єдності трьох стадій – доступу до суду, справедливого судового розгляду та виконання судового рішення.

Застосовано структурно-функціональний метод, за допомогою якого встановлено функціональне призначення елементів механізму реалізації права на судовий захист та розкрито компенсаторну функцію принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі, який нівелює фактичну нерівність приватної особи та суб'єкта владних повноважень, що володіє адміністративним ресурсом.

Використано історико-правовий метод, за допомогою якого реконструйовано ґенезу інституту адміністративної юстиції – від дореволюційного досвіду на українських землях через радянський період з істотно обмеженим судовим контролем за законністю актів управління до сучасного етапу, розпочатого прийняттям Кодексу адміністративного судочинства України у 2005 році. Обґрунтовано прикладну цінність

ретроспективного аналізу для оцінювання обґрунтованості законодавчих рішень, які подаються як новели.

Застосовано комплекс логічних методів, за допомогою яких право на судовий захист розділено на складники правомочності (право на звернення до суду, право на розгляд справи належним судом, право на оскарження судового рішення, право на виконання рішення) та синтезовано цілісне уявлення про нього як єдину правову конструкцію.

Визначено склад емпіричного інструментарію дослідження. Обґрунтовано застосування методу узагальнення судової практики за визначеними критеріями відбору судових рішень, розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень, що уможливлює перехід від нормативної моделі права до його фактичного стану. Встановлено верифікаційну функцію статистичного методу, який дозволяє підтвердити або спростувати теоретичні припущення щодо ефективності окремих процесуальних інститутів. Розкрито пізнавальне значення соціологічно-правового методу та виявлено явище «латентного невикористання» права на судовий захист, за якого особа, що не вірить у судову перспективу справи, не звертається до суду, а відповідна поведінка не відображається у жодних офіційних статистичних показниках.

Обґрунтовано, що формулювання теми через категорію «здійснення» зумовлює зміщення предмета пізнання з права у статичному, нормативному стані на динамічний процес його перетворення з абстрактної можливості на реальне благо.

Розділ 2 «Адміністративний позов як процесуальна форма здійснення права на судовий захист» складається з трьох підрозділів.

У ***підрозділі 2.1 «Адміністративний позов у системі засобів правового захисту: поняття, природа, структура та функції»*** обґрунтовано, що найбільш повно сутність адміністративного позову відображає підхід, відповідно до якого він є комплексною категорією, що поєднує матеріально-правову вимогу позивача до суб’єкта владних повноважень та процесуальну форму її реалізації в адміністративному судочинстві. Визначено характерні ознаки адміністративного позову, де виділено: його правозахисне спрямування, наявність публічно-правового спору, зв’язок із діяльністю суб’єкта владних повноважень, процесуальну визначеність, гарантійний характер та спрямованість на відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів особи.

Охарактеризовано функції адміністративного позову, серед яких виокремлено правозахисну, відновлювальну, процесуально-ініціативну та контрольну, реалізація яких забезпечує ефективний захист прав особи у сфері публічно-правових відносин.

Запропоновано авторське визначення адміністративного позову як матеріально-правової вимоги позивача (індивідуального чи колективного суб’єкта) до відповідача (суб’єкта владних повноважень), пред’явленої через адміністративний суд з метою захисту порушених суб’єктивних публічних прав,

свобод або законних інтересів у сфері управлінських відносин, що реалізується у встановленій процесуальній формі.

У ***підрозділі 2.2 «Структура адміністративного позову та характеристика його елементів»*** обґрунтовано доцільність використання трьохелементної моделі адміністративного позову, яка включає підставу, предмет та зміст позову, найбільш повно відображає матеріально-правову та процесуально-правову природу адміністративного позову та забезпечує належне визначення меж судового розгляду. Зроблено висновок, що підставою адміністративного позову є сукупність юридичних фактів та обставин, які свідчать про порушення суб'єктивних прав, свобод чи законних інтересів позивача внаслідок прийняття рішення, вчинення дії або допущення бездіяльності суб'єктом владних повноважень. Обґрунтовано розуміння предмета адміністративного позову як матеріально-правову вимогу позивача до відповідача, спрямовану на усунення порушення прав, свобод чи законних інтересів у сфері публічно-правових відносин.

Встановлено, що змістом адміністративного позову є звернення позивача до адміністративного суду із вимогою застосувати передбачений законом спосіб судового захисту. Обґрунтовано, що виокремлення змісту позову дозволяє чітко розмежувати вимогу до суду та вимогу до відповідача.

Доведено взаємозв'язок підстави, предмета та змісту адміністративного позову, які у сукупності визначають межі судового розгляду, формують предмет доказування та забезпечують належну реалізацію права особи на судовий захист.

Охарактеризовано адміністративну скаргу як основний засіб реалізації права на адміністративне (досудове) оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Визначено, що адміністративна скарга є самостійною процесуальною формою захисту прав особи, яка доповнює судовий механізм захисту та сприяє оперативному вирішенню публічно-правових спорів.

Обґрунтовано, що адміністративний та судовий порядок захисту прав особи у сфері публічно-правових відносин є взаємодоповнювальними правовими механізмами, спрямованими на забезпечення ефективної реалізації конституційного права на захист.

У ***підрозділі 2.3 «Класифікація адміністративних позовів: спростувальні, зобов'язувальні, упереджувальні та позитивні (правовстановлювальні) вимоги»*** встановлено, що в адміністративно-процесуальному законодавстві держав Європейського Союзу відсутній єдиний підхід до нормативного закріплення видів адміністративних позовів. Водночас з'ясовано, що більшість сучасних європейських моделей адміністративного судочинства ґрунтується на виокремленні позовів про оскарження, позовів про зобов'язання (примушення), позовів про утримання від вчинення дій, позовів про визнання та позовів повної судової юрисдикції. Описано особливості класифікації адміністративних позовів у Федеративній Республіці Німеччина, Французькій Республіці, Італійській Республіці, Естонській Республіці, Латвійській Республіці, Республіці Болгарія, Азербайджанській Республіці та Грузії, а також встановлено вплив німецької та французької моделей

адміністративної юстиції на розвиток адміністративно-процесуального законодавства європейських держав.

Визначено, що чинний КАС України не містить системного нормативного закріплення видів адміністративних позовів, хоча передбачає перелік способів судового захисту прав, свобод та законних інтересів особи. З'ясовано, що така законодавча конструкція зумовила формування різноманітних наукових підходів до класифікації адміністративних позовів у вітчизняній адміністративно-правовій доктрині.

Встановлено, що найбільш поширеними критеріями класифікації адміністративних позовів є матеріально-правовий та процесуально-правовий критерії. Обґрунтовано, що матеріально-правовий критерій пов'язаний із характером спірних публічно-правових відносин, тоді як процесуально-правовий критерій відображає спосіб судового захисту, якого прагне досягти позивач шляхом звернення до адміністративного суду.

Класифіковано адміністративні позови за матеріально-правовим критерієм, відповідно до яких адміністративні позови поділяються залежно від категорії публічно-правового спору, змісту правової вимоги або характеру порушеного права чи законного інтересу. Встановлено, що матеріально-правова класифікація є основою для визначення юрисдикції адміністративного суду, правильного застосування норм матеріального права, встановлення предмета спору та належного суб'єктного складу учасників справи.

З'ясовано, що класифікація адміністративних позовів за процесуально-правовим критерієм є більш придатною для визначення функціонального призначення адміністративного позову та вибору належного способу судового захисту. Встановлено, що в адміністративно-правовій науці сформувалися підходи до поділу адміністративних позовів на позови про присудження, позови про визнання, перетворювальні позови, скасувальні позови, позови про примус, компетенційні позови та інші різновиди.

Обґрунтовано недоцільність виокремлення поновлювальних позовів як самостійного виду адміністративних позовів, оскільки вимоги про відшкодування шкоди мають похідний характер та можуть розглядатися адміністративним судом лише у взаємозв'язку з основною вимогою щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень.

Визначено, що відсутність законодавчо закріпленої системи видів адміністративних позовів негативно впливає на правову визначеність та може ускладнювати вибір ефективного способу судового захисту особами, права яких порушені у сфері публічно-правових відносин.

Запропоновано доповнити КАС України положеннями щодо нормативного закріплення видів адміністративних позовів та передбачити такі їх різновиди: позов про оскарження, позов про утримання, позов про вчинення дії, позов про компетенцію, позов повної судової юрисдикції, позов про застосування санкцій та позов щодо захисту виборчих прав і права на участь у референдумі.

Розділ 3 «Емпіричний і порівняльний аналіз реалізації права на судовий захист у адміністративному судочинстві» складається з трьох підрозділів.

У ***підрозділі 3.1 «Міжнародні стандарти та їхня інтеграція у національну систему публічно-правової відповідальності»*** використано загальнотеоретичний підхід до розуміння принципів права та обґрунтовано, що їх регулятивний потенціал, попри високий рівень абстракції, полягає у функціонуванні як фундаментальних вихідних засад, орієнтирів і правил, що визначають сутність та соціальне призначення відповідного правового явища. Підтримано позицію А.М. Колодія, згідно з якою виникнення принципів права на загальносоціальному рівні є передумовою їх подальшого нормативного закріплення у формі юридичних принципів і правових норм, та встановлено, що процес такого оформлення перебуває під впливом комплексу економічних, політичних, моральних та ідеологічних чинників.

Зіставлено конституційні засади судочинства, закріплені у статті 129 Конституції України, зі спеціальними галузевими принципами, визначеними частиною 3 статті 2 КАС України, та встановлено, що система принципів адміністративного судочинства формується на основі поєднання загальноправових конституційних засад і спеціальних галузевих принципів.

Досліджено зміст принципу верховенства права (правовладдя) на підставі Доповіді Європейської комісії «За демократію через право», схваленої на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року, та встановлено, що зазначений принцип поряд із демократією та правами людини є однією з фундаментальних цінностей Ради Європи. Простежено ґенезу концепції «Rule of Law» від наукових поглядів А. Дайсі до сучасного розуміння, сформованого практикою Європейського суду з прав людини та Суду Європейського Союзу, і обґрунтовано її кваліфікацію як універсального правового стандарту функціонування демократичної держави.

Вивчено наукові напрацювання С.П. Головатого та встановлено висновок Міжнародної комісії юристів про недоцільність надання терміну «the rule of law» формалізованої дефініції з подальшим розглядом його як узагальненого відображення сукупності ідеалів, принципів, правових інститутів і процедур, покликаних захистити людину від свавільного втручання державної влади. Виявлено концептуальний розрив між національним та європейським підходами: констатовано, що вітчизняне розуміння верховенства права значною мірою ґрунтується на засадах юридичного позитивізму, тоді як класична концепція «Rule of Law» історично сформувалася в руслі природно-правової доктрини. Підтримано аргументацію щодо помилковості сприйняття поняття «верховенство права» як сукупності двох окремих слів, а також підтримано запропонований однослівний український відповідник «правовладдя».

Досліджено стандарт доступу до правосуддя та встановлено сформовані практикою Європейського суду з прав людини орієнтири щодо його змісту, зокрема у справах «Bellet v. France» та «Nunes Dias v. Portugal». Констатовано, що право на доступ до суду не є абсолютним і допускає встановлення державою

процесуальних обмежень за умови їх легітимної мети, пропорційності та незачіпання самої сутності права, що підтверджено позицією у справі «Ashingdane v. the United Kingdom». Виокремлено та проаналізовано національні «фільтри доступу до правосуддя»: строки звернення до суду, сплату судового збору та в окремих випадках попереднє досудове врегулювання спору. Систематизовано чинники, що ускладнюють реальний доступ до правосуддя за матеріалами практики Європейського суду з прав людини: надмірний фінансовий тягар («Kreuz v. Poland»), відсутність належної правової допомоги («Airey v. Ireland») та надмірно формалістичне застосування процесуальних норм («Perez de Rada Cavanilles v. Spain», «Volovik v. Ukraine», «Melnyk v. Ukraine»).

Проаналізовано положення статті 123 КАС України щодо наслідків пропуску строку звернення до адміністративного суду та виявлено ризик надмірно формального підходу до оцінки причин пропуску, зумовлений тим, що відповідні процесуальні рішення можуть ухвалюватися суддею одноособово без проведення судового засідання та без виклику сторін. Обґрунтовано посилення цього ризику в умовах поширення письмового та спрощеного позовного провадження. Підтримано позицію М. Смоковича, згідно з якою у випадках неоднозначності чи колізійності процесуальних норм вони повинні тлумачитися на користь особи, яка звертається за судовим захистом, та підкріплено її практикою Європейського суду з прав людини у справах «Ilhan v. Turkey», «Ponomaryov v. Ukraine» і «Shchokin v. Ukraine».

Запропоновано та обґрунтовано трикомпонентну структуру доступу до правосуддя як складника правовладдя, що охоплює: раціональний процесуальний формалізм, який передбачає недопущення надмірних процедурних бар’єрів; фінансово-економічну доступність правосуддя як співмірність судових витрат матеріальним можливостям особи; гарантування належної правової допомоги.

Розкрито зміст елементів поваги до прав людини та заборони дискримінації і рівності перед законом. Встановлено, що сучасне розуміння рівності виходить за межі формального підходу й допускає диференційоване ставлення за наявності об’єктивного та розумного обґрунтування, спрямованого на усунення фактичної нерівності.

Виокремлено та досліджено спеціальні принципи реалізації права на звернення до адміністративного суду. Обґрунтовано провідне місце принципу диспозитивності з огляду на диспозитивну правову природу самого права на звернення до суду, проаналізовано його закріплення у статті 9 КАС України та встановлено, що зміст цього принципу не обмежується правом на подання або неподання позову, а охоплює ширшу можливість особи самостійно здійснювати матеріальні й процесуальні права та впливати на виникнення, розвиток і завершення адміністративного процесу.

Розкрито трирівневу модель функціонування міжнародно-правових стандартів, що охоплює їх закріплення в міжнародно-правових актах, застосування міжнародними юрисдикційними органами та наукове осмислення і доктринальне тлумачення. Встановлено залежність юридичної обов'язковості стандартів від форми їх закріплення: стандарти, вміщені в міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, відповідно до статті 9 Конституції України набувають значення складника національного законодавства, тоді як стандарти рекомендаційного характеру впливають на формування правової політики без юридично обов'язкової сили.

У ***підрозділі 3.2 «Реалізація права на судовий захист у сфері публічних закупівель: емпіричний та порівняльно-правовий вимір»*** обґрунтовано, що судовий захист у спорах щодо публічних закупівель є не лише процесуальним інструментом гарантування прав учасників процедур, а і системоутворюючим чинником економічної безпеки держави, який безпосередньо впливає на прозорість використання бюджетних коштів, рівень довіри бізнесу до публічної адміністрації та інвестиційну привабливість країни.

Установлено, що судовий контроль у закупівельних правовідносинах виконує дві взаємопов'язані функції – превентивну (стримування корупційних практик через невідворотність перевірки рішень замовника) та відновлювальну (усунення наслідків неправомірних рішень і поновлення порушених прав учасників торгів).

З'ясовано, що розмежування адміністративно-процедурного та адміністративно-процесуального права здійснюється за критерієм функціональної ролі суб'єктів їх реалізації: норми першого застосовуються органами публічної адміністрації і спрямовані на реалізацію прав приватних осіб, тоді як у межах другого провідну роль відіграє суд, який здійснює охоронну (правозахисну) функцію. Доведено, що акти публічної адміністрації, ухвалені навіть за результатами вирішення спору, не набувають ознак остаточності, а остаточність забезпечується виключно через механізми адміністративного судочинства.

Аргументовано квазісудову природу адміністративного оскарження до Антимонопольного комітету України: наявність спеціально уповноваженого органу, формалізованої процедури, процесуальних гарантій сторін та адміністративного акта як результату розгляду за одночасного збереження можливості подальшого судового контролю.

Проаналізовано стадійну побудову адміністративного оскарження (ініціювання – розгляд – виконання рішення) та виявлено диференційований характер строків звернення зі скаргою залежно від етапу закупівельної процедури, на якому, на переконання скаржника, відбулося порушення.

Виявлено низку нормативних прогалин і ризиків правозастосування у сфері публічних закупівель, зокрема: а) можливість маніпулювання замовником моментом фактичного оприлюднення протоколу розгляду тендерних пропозицій, що штучно унеможливлює своєчасне подання скарги і зумовлює залишення її без розгляду з мотивів пропуску строку; б) оцінний характер

конструкції «дізнався або мав би дізнатися», яка створює простір для недобросовісного розширення часових меж оскарження; в) ризики, пов’язані зі скороченням строків розгляду скарг, що знижує якість рішень органу оскарження.

Обґрунтовано, що усунення проблеми обчислення строків оскарження є більш оперативним і економічно виправданим шляхом модернізації алгоритмів програмного забезпечення електронної системи закупівель, ніж шляхом внесення змін до законодавства, оскільки відповідні законодавчі корективи не були закріплені в новій редакції Закону України «Про публічні закупівлі».

Здійснено порівняльно-правовий аналіз національної та європейської моделей правового захисту у сфері публічних закупівель, за результатами якого встановлено, що українська модель за своєю конструкцією є близькою до польської (спеціалізований квазісудовий орган – суд) і загалом відповідає вимогам «директив щодо засобів правового захисту» ЄС, які передбачають ефективність, оперативність розгляду та зупинення укладення договору на час розгляду скарги.

Узагальнено емпіричні дані щодо інтенсивності та результативності оскаржень, на підставі чого виявлено дві національні особливості: суттєво вищу порівняно з державами-членами ЄС кількість скарг (зумовлену централізованою роллю органу оскарження та порівняно низькою вартістю подання скарги) та значно вищий відсоток їх задоволення, що одночасно свідчить про активність бізнесу в захисті своїх прав і про системні дефекти практики проведення закупівель.

Визначено, що адміністративне оскарження не є універсальним засобом захисту для всіх суб’єктів закупівельної інфраструктури: воно не охоплює, зокрема, захист прав операторів електронних майданчиків у відносинах з уповноваженим міністерством під час авторизаційних процедур, де належним способом захисту залишається звернення до суду. Запропоновано розглядати чинну національну модель як двоступеневу (оперативне рішення органу оскарження – остаточна судова оцінка), яка забезпечує баланс між швидкістю та повнотою захисту, і сформульовано напрями її вдосконалення: підвищення реальної виконуваності судових рішень у закупівельних спорах, оптимізація строків розгляду справ і нормативно-технічне забезпечення процесуальної взаємодії між судами та електронною системою закупівель.

У ***підрозділі 3.3 «Соціально-економічні чинники забезпечення ефективності адміністративного судочинства»*** вивчено нормативно-правове підґрунтя судової реформи, започаткованої в Україні у 2015 році (Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд», Закон України «Про судоустрій і статус суддів», Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки), та встановлено, що її потенціал реалізується неповно, оскільки нормативний інструментарій реформи не супроводжується адекватним урахуванням соціально-економічного контексту функціонування судової влади.

Аргументовано тезу про двоаспектну природу права на доступ до суду: як елемента права на справедливий суд у розумінні статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і як конституційної гарантії, закріпленої статтею 55 Конституції України. З'ясовано, що правові позиції Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України узгоджуються у визнанні допустимості процедурних обмежень (строки звернення, судовий збір) за умови, що такі обмеження не звужують саму сутність права на суд і не мають наслідком надмірний формалізм.

Систематизовано соціальні чинники впливу на реалізацію права на судовий захист в адміністративному судочинстві, серед яких визначальними є: рівень правової обізнаності та правосвідомості особи; ступінь суспільної довіри до судової влади; соціальна та майнова вразливість позивача (пенсіонери, особи з інвалідністю, ветерани, внутрішньо переміщені особи); регіональна віддаленість суду та безпекова ситуація; стан забезпечення безбар'єрності приміщень судів.

Установлено кореляцію між структурою навантаження адміністративних судів і станом реалізації соціально-економічних прав особи: домінування у структурі адміністративних справ спорів пенсійного та соціального характеру, поєднане з надзвичайно високим відсотком їх задоволення, свідчить одночасно про зростання правової активності населення та про системний, а не епізодичний характер порушень соціально-економічних прав з боку суб'єктів владних повноважень. Доведено, що високий показник задоволених позовів у соціальних, податкових спорах і спорах публічної служби є емпіричним підтвердженням дотримання принципу рівності сторін у публічно-управлінських спорах і виконує функцію відновлення суспільної довіри до судової влади.

Виявлено новий, зумовлений збройною агресією російської федерації, сегмент публічно-правових спорів, пов'язаний із припиненням пенсійних та соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам, і обґрунтовано висновок про парадоксальний характер становища цієї категорії позивачів: вони найбільше потребують судового захисту і водночас мають найменші ресурсні можливості для його реалізації, що зумовлює необхідність спеціальних компенсаторних механізмів.

Досліджено систему компенсаторних механізмів подолання майнових бар'єрів доступу до правосуддя, а саме: пільги та звільнення від сплати судового збору за статтею 5 Закону України «Про судовий збір»; повноваження суду зменшити розмір судових витрат, звільнити від їх сплати чи відстрочити (розстрочити) сплату відповідно до частини 1 статті 133 КАС України у кореляції зі статтею 8 Закону України «Про судовий збір»; систему безоплатної правничої допомоги. Установлено, що дієвість цих механізмів обмежується двома чинниками – недостатньою поінформованістю потенційних позивачів про наявні пільги та хронічним недофінансуванням системи безоплатної правничої допомоги.

Обґрунтовано самостійне значення ресурсного забезпечення судової влади як опосередкованого економічного чинника ефективності адміністративного судочинства: фінансування судової системи на рівні, що не покриває реальної потреби, детермінує кадровий дефіцит, надмірне навантаження на суддів, подовження строків розгляду справ і, як наслідок, зниження фактичної доступності правосуддя. Доведено, що недофінансування судової системи слід кваліфікувати не як бюджетно-технічну, а як конституційно-правову проблему, оскільки воно безпосередньо впливає на зміст права на розгляд справи упродовж розумного строку.

Здійснено емпіричний аналіз динаміки надходження та розгляду адміністративних справ у 2020–2025 роках, за результатами якого виявлено дві протилежні тенденції: різкий спад кількості нових справ у 2022 році, зумовлений повномасштабним вторгненням, окупацією частини територій, міграцією населення та зміною територіальної підсудності значної частини судів, і подальше суттєве зростання показників у 2023–2025 роках, що засвідчує відновлення й посилення попиту суспільства на судовий захист у публічно-правовій сфері.

Установлено, що воєнний стан виконав щодо адміністративного судочинства двоїсту функцію: з одного боку, він став чинником дезорганізації (припинення роботи судів у зоні бойових дій, необхідність зміни територіальної підсудності, ускладнення явки учасників процесу), з іншого – каталізатором модернізації процесуальної форми (запровадження та поширення «Електронного суду», легалізація дистанційного судового розгляду у режимі відеоконференції, механізми поновлення процесуальних строків, пропущених через окупацію територій).

Виявлено нерозвиненість альтернативних (позасудових) механізмів урегулювання публічно-правових спорів як самостійний чинник, що покладає на адміністративні суди надмірне навантаження, і обґрунтовано доцільність формування системи досудових процедур урегулювання спорів за участю суб’єктів владних повноважень із поступовим розширенням сфери застосування медіативних процедур у публічно-правовій площині.

Виокремлено категорію латентних (прихованих) майнових витрат на реалізацію права на звернення до адміністративного суду – втрачений заробіток, транспортні витрати, витрати на проживання, оплата послуг експертів і перекладачів – та доведено, що чинний механізм відшкодування судових витрат за статтею 139 КАС України їх належним чином не компенсує через відкладений і умовний характер, що зумовлює економічну ризиковість ініціювання адміністративного позову.

Обґрунтовано положення про недофінансування судової системи як конституційно-правову, а не бюджетно-технічну проблему, оскільки воно безпосередньо детермінує зміст права на розгляд справи упродовж розумного строку та рівень фактичної доступності суду.

Розділ 4 «Формування ефективної моделі судового захисту в адміністративному судочинстві: концептуальні, системні та інституційні орієнтири» складається з двох підрозділів.

У ***підрозділі 4.1 «Дефіцит правозахисного потенціалу адміністративного судочинства»*** аргументовано положення про те, що особливістю адміністративної юстиції є конституційно значуща асиметрія сторін спору, за якої особі протистоїть інституційно, фінансово та інформаційно сильніший носій публічної влади. Доведено, що адміністративний суд у сучасному правовому дискурсі є не нейтральним арбітром між формально рівними сторонами, а інституцією, сконструйованою для компенсації владної асиметрії, що підтверджується правовою позицією Конституційного Суду України 2023 року про неприпустимість ставлення особи в гірше процесуальне становище порівняно з державою.

Здійснено порівняльно-правовий та статистичний аналіз ресурсного забезпечення адміністративної юстиції України і держав-членів Європейського Союзу, за результатами якого виявлено істотні диспропорції: кадрова забезпеченість судової системи України становить 12,1 професійного судді на 100 тис. населення проти близько 21,8 у державах ЄС-27; бюджет судів – 11,2 євро на особу проти близько 112,1 євро; фінансування безоплатної правової допомоги – 0,62 євро на особу. Установлено методологічно важливий парадокс: за питомою вагою видатків на судову систему у валовому внутрішньому продукті Україна є співставною з європейськими показниками (близько 0,34% проти 0,32%), що доводить, що проблема має не пріоритетно-політичне, а економіко-структурне походження і пов’язана з обмеженістю абсолютного економічного потенціалу держави.

Виявлено та науково пояснено феномен «оманливо прийнятних» показників оперативності: відносно короткий середній строк розгляду адміністративної справи в першій інстанції (140 днів проти 317 днів у відповідній регіональній групі) та високий кліренс-рейт (91%) за умов кадрового дефіциту і надмірного навантаження слід тлумачити не як свідчення відсутності проблем, а як індикатор функціонування судової системи на межі її організаційних і кадрових можливостей. Обґрунтовано, що швидкість розгляду справ не є самостійним критерієм якості правосуддя, оскільки може досягатися за рахунок скорочення обсягу правового аналізу, зниження рівня деталізації мотивувальної частини, обмеження дослідження фактичних обставин, стандартизації практики та посилення процесуальних фільтрів.

Установлено масштаб перевантаження у 2025 році адміністративної юрисдикції в Україні: у місцевих адміністративних судах перебувало понад 500 тисяч справ і матеріалів за середнього надходження 1 200 справ на суддю, в апеляційних адміністративних судах – близько 240 тис. апеляційних скарг, справ і матеріалів за середнього надходження майже 2000 на суддю. Доведено, що за такого навантаження навіть добросовісний і фаховий суд об’єктивно неспроможний забезпечити глибину мотивування та оперативність, яких вимагає спір про права людини у відносинах із державою.

Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини у справах Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine та Burmych and Others v. Ukraine і обґрунтовано їх структурне значення для оцінювання правозахисного потенціалу національної адміністративної юстиції. З'ясовано, що у справі Ivanov Суд уперше застосував щодо України процедуру пілотного рішення, констатувавши системний, а не поодинокий характер проблеми невиконання рішень національних судів, а у справі Burmych Велика Палата визнала, що причини масових порушень не були усунуті, внаслідок чого понад дванадцять тисяч індивідуальних заяв було виключено з реєстру Суду та передано під нагляд Комітету міністрів Ради Європи.

Доведено наявність розриву між процесуальним і матеріальним вимірами права на судовий захист, за якого судове рішення існує юридично, але не породжує фактичного поновлення порушеного права. Обґрунтовано, що дефіцит правозахисного потенціалу слід оцінювати не на окремих стадіях (допуску до суду чи розгляду справи), а як дефіцит повного циклу захисту права – від звернення до відновлення порушеного становища, що узгоджується з базовим принципом, сформульованим у справі Hornsby v. Greece: право на суд було б ілюзорним, якби остаточне судове рішення залишалося невиконаним.

Виявлено процедурний вимір дефіциту, який виникає не від нестачі ресурсів, а від конструкції процесуальної архітектури: проаналізовано рішення Конституційного Суду України про неконституційність приписів частини першої статті 294 та частини шостої статті 383 КАС України в тій мірі, в якій вони унеможливлювали апеляційне оскарження ухвали про залишення без задоволення заяви щодо контролю за виконанням рішення, а також рішення 2025 року щодо припису Закону України «Про судовий збір», який обмежував доступ до касаційної інстанції. Установлено, що процесуальні фільтри здатні непомітно звужувати другий рівень захисту, а тому потребують перевірки за критеріями передбачуваності, несвавільності та відсутності надмірного формалізму, сформульованими у справах Kreuz v. Poland і Zubac v. Croatia.

Виокремлено та описано явище суддівського самостримування як самостійний прояв дефіциту правозахисного потенціалу: за умов інституційної нестабільності органів суддівського врядування, кадрових труднощів, суспільного та політичного тиску суд, прагнучи уникнути конфлікту з органами державної влади, може виявляти надмірну обережність під час здійснення контролю за рішеннями та діями суб'єктів владних повноважень. Доведено, що послаблення реальної незалежності породжує такий ризик навіть за відсутності прямого втручання.

Обґрунтовано амбівалентне значення інституту зразкових справ для оцінювання ефективності адміністративного судочинства: з одного боку, він засвідчує наявність сучасних процесуальних інструментів реагування на масиви однотипних спорів і підвищення правової визначеності; з іншого – систематична потреба в його застосуванні, переважно у справах пенсійного та соціального характеру, є індикатором повторюваних порушень прав значної кількості осіб з боку публічної адміністрації. Установлено, що навантаження на адміністративні

суди формується не лише внаслідок правової активності громадян, а й через дефекти функціонування системи публічного управління.

Виявлено тенденцію функціональної трансформації адміністративного судочинства: за умов надмірної тривалості проваджень, складності процедур і проблем із виконанням рішень судовий контроль втрачає превентивно-стримувальний ефект і перетворюється із засобу попередження порушень на механізм їх подальшої констатації. Обґрунтовано, що адміністративна юстиція за таких обставин змушена виконувати не стільки функцію виняткового індивідуального захисту, скільки функцію постійного коригування дефектної адміністративної практики.

У ***підрозділі 4.2 «Інституційне та нормативне оновлення механізму реалізації права на судовий захист в порядку адміністративного судочинства»*** сформульовано та науково обґрунтовано авторську концепцію кваліфікованої (контрольованої) прецедентності континентального типу як оптимальної для України моделі взаємодії нормативного регулювання та адміністративно-судочинної практики, де визначено такі її структурні елементи, як: формально пріоритетне значення правових висновків Верховного Суду; презумпція їх врахування судами нижчих інстанцій; допустимість відступу лише за умови належного та переконливого мотивування; інституційне посилення ролі палат, об’єднаних палат і Великої Палати Верховного Суду в подоланні розбіжностей практики; систематизація правових позицій у відкритих електронних базах даних і цифрова навігація по них; професійна роль адвокатури у складних категоріях представництва.

Доведено, що для України недоцільним є механічне перенесення англо-американської доктрини stare decisis, оскільки європейські стандарти не вимагають від континентальних систем жорсткої моделі обов’язкового прецеденту, але наполягають на правовій визначеності та наявності дієвих інструментів уніфікації практики. Аргументовано цей висновок посиланням на висновок CCJE № 20, згідно з яким однакове застосування права посилює правову визначеність і суспільну довіру, а усталена практика не повинна переглядатися без переконливих причин, а також на правові позиції ЄСПЛ у справах Albu and Others v. Romania (допустимість певних періодів суперечливої практики за збереження правової визначеності як критерію оцінки) та Brumărescu v. Romania (правова визначеність як фундаментальний аспект верховенства права).

Здійснено порівняльно-правовий аналіз зарубіжних моделей нормативного значення судової практики та встановлено ступінь їх релевантності для України: модель Англії та Уельсу (обов’язковий прецедент із можливістю відступу за Practice Statement 1966) визнана складною для прямої імплементації через системні відмінності правових традицій; французька модель (формальне невизнання прецеденту джерелом права за фактичного спирання на усталену практику та узагальнювальну роль Conseil d’État) – найбільш релевантною логіці розвитку української адміністративної юстиції; німецька модель (авторитетний вплив рішень Федерального адміністративного суду без жорсткої

обов’язковості) – такою, що доводить можливість забезпечення єдності практики без відходу від засад континентального права; угорська модель (уніфікаційні рішення Kúria обов’язкового характеру) – ефективною, але такою, що потребує додаткових інституційних гарантій проти надмірної централізації судової влади та звуження суддівської незалежності.

Установлено високий рівень готовності української правової системи до подальшої інституціоналізації механізмів забезпечення єдності судової практики без радикальної зміни основоположних засад континентальної правової традиції, оскільки необхідні елементи (обов’язок врахування правових висновків Верховного Суду, інститут зразкових справ, визнання практики ЄСПЛ джерелом права, щорічні та щомісячні огляди судової практики) вже функціонують у національному правопорядку. Обґрунтовано висновок, що проблема полягає не у створенні принципово нового механізму нормативного впливу судової практики, а у впорядкуванні та системній узгодженості вже наявних інструментів.

Виявлено нормативну напругу між принципом відкритості правосуддя та вимогами кіберзахисту: попри декларований відкритий і безоплатний доступ, Єдиний державний реєстр судових рішень фактично працює в тестовому обмеженому режимі, доступ до нього може звужуватися задля запобігання загрозам безпеці суддів та учасників процесу або у разі кіберзагрози, а повний доступ реалізується авторизованими користувачами через Електронний кабінет. Обґрунтовано необхідність нормативного визначення прозорих і передбачуваних критеріїв тимчасового обмеження доступу, розвитку системи резервування даних та вдосконалення механізмів анонімізації.

Установлено ризик виникнення нового цифрового бар’єра доступу до правосуддя, за якого можливість звернення до адміністративного суду фактично ставиться в залежність від володіння кваліфікованим електронним підписом, стабільного інтернет-з’єднання та рівня цифрової грамотності особи. Обґрунтовано, що відповідно до настанов CEPEJ електронне подання документів і відеоконференції мають розглядатися не як технічний модуль, а як комплексна трансформація з правовими, організаційними, соціокультурними й технічними гарантіями, а тому запропоновано розширення механізмів надійної електронної автентифікації та запровадження системи допоміжної цифрової підтримки користувачів у судах і центрах безоплатної правничої допомоги.

Проаналізовано окремі підсистеми електронного правосуддя (Електронний кабінет, «Електронний суд», відеоконференцзв’язок, Єдиний державний реєстр судових рішень, Портал судової влади) і виявлено їх фрагментарність як самостійну проблему, що перешкоджає формуванню цілісного користувацького досвіду. Запропоновано побудову єдиного цифрового процесуального середовища, яке забезпечуватиме безперервний електронний супровід адміністративної справи на всіх стадіях процесу – від подання позовної заяви та сплати судового збору до отримання судового рішення й контролю за його виконанням. Аргументовано також необхідність нормативного закріплення резервних процедур на випадок технічних збоїв, уніфікації механізмів

електронної ідентифікації та єдиних стандартів документування технічних інцидентів під час судового розгляду.

Обґрунтовано особливе конституційно-правове значення інституційної незалежності адвокатури саме для адміністративного судочинства: оскільки однією зі сторін публічно-правового спору, як правило, виступає суб'єкт владних повноважень, наділений значними організаційними, фінансовими та інформаційними ресурсами, незалежна адвокатура є не лише професійною гарантією діяльності адвоката, а й необхідною умовою забезпечення реальної рівності сторін. Доведено, що наявність механізмів прямого чи опосередкованого впливу держави на адвокатську діяльність призводить до втрати адміністративним судочинством ефективності як інструменту контролю за законністю діяльності публічної адміністрації. Зазначений висновок узгоджується з правовою позицією Конституційного Суду України 2025 року про незалежність адвокатури як невід'ємний складник конституційного механізму захисту прав людини та про її статус недержавного самоврядного інституту.

Виявлено трансформацію функціональної ролі адвокатури в умовах цифровізації: адвокат перетворюється з традиційного процесуального представника на інституційного провайдера цифрового доступу до правосуддя, а адвокатура – на одну з основних професійних груп користувачів цифрової інфраструктури судової влади. Обґрунтовано відповідну зміну змісту професійної компетентності адвоката, яка нині вимагає поєднання юридичної кваліфікації з цифровими компетентностями: навичками роботи з електронними доказами, використання механізмів електронного вручення документів і відеоконференцзв'язку, пошуку та системного аналізу судової практики в електронних базах, а також забезпечення кібербезпеки й захисту відомостей, що становлять адвокатську таємницю.

Обґрунтовано концепцію єдиного функціонального змісту судової реформи, згідно з якою електронне правосуддя, кваліфікована прецедентність і адвокатура становлять не три самостійні напрями, а взаємозалежні елементи одного механізму: e-justice прискорює доступ до суду й обіг процесуальних документів; прецедентність зменшує нормативну ентропію та підвищує передбачуваність рішень; адвокатура забезпечує професійний «переклад» цих двох платформ у реальний захист конкретної особи. Доведено, що реформування лише однієї ланки породжує структурний дисбаланс: цифровий сервіс без стабільної практики продукує швидке, але неоднакове правосуддя; прецедентність без цифрової інфраструктури залишається повільною та складною для використання; адвокатура без технічної і доктринальної інтеграції перетворюється на дорогий, але не завжди ефективний фільтр доступу до адміністративного судочинства.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що виявляється в обґрунтуванні моделі здійснення права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства. За результатами дисертаційного дослідження сформульовано такі основні висновки:

1. Виявлено системні проблеми функціонування адміністративного судочинства в умовах воєнного стану: фрагментарність правового регулювання спеціального статусу суддів, які здійснюють правосуддя в прифронтових регіонах, та гарантій їх безпеки; ризик диференціації судів за рівнем впровадження цифрових технологій; відсутність системної кодифікації воєнних процесуальних особливостей, унаслідок чого значна частина практичних рішень спирається не на норми Кодексу адміністративного судочинства України, а на «м'які» регулятивні інструменти. Обґрунтовано необхідність принаймні рамкового нормативного закріплення основних процедурних особливостей воєнного часу.

Констатовано позитивні результати розвитку системи адміністративних судів: стійкість і безперервність здійснення правосуддя, посилення функціональної ролі адміністративних судів як «судів прав людини» та поглиблення європейської інтеграції адміністративно-процесуальної доктрини через застосування стандартів верховенства права й критеріїв пропорційності. Спрогнозовано, що після завершення воєнного стану значна частина напрацьованих практик – дистанційні форми провадження, гнучкі процесуальні підходи, посилений судовий контроль за публічною владою – збережеться як елемент оновленої системи правосуддя в умовах постконфліктного відновлення.

Узагальнено, що історико-правовий розвиток системи адміністративного судочинства в Україні характеризується інституційною завершеністю, концептуальним наближенням до європейської моделі адміністративної юстиції, одночасним збереженням окремих рис радянської адміністративної спадщини та наявністю відкритих доктринальних і нормативних питань. Визначено пріоритетні напрями подальшого розвитку: поглиблення гарантій права на справедливий суд, уточнення меж юрисдикції адміністративних судів, законодавче унормування ключових правових категорій і зміцнення ролі адміністративного судочинства як центрального механізму контролю за публічною владою.

2. Вивчено співвідношення понять «право на судовий захист» і «право на подання адміністративного позову (право на захист у суді)». За результатами аналізу визначено, що право на судовий захист є ширшим за змістом і охоплює весь комплекс процесуальних можливостей особи: від ініціювання провадження до отримання судового рішення, а також його апеляційного й касаційного перегляду у випадках, передбачених законом. Одночасно обґрунтовано, що право на подання адміністративного позову (право на захист у суді) має первинний, диспозитивний характер і реалізується через усвідомлене

волевиявлення особи, яка вважає свої права чи інтереси порушеними у сфері публічно-правових відносин.

Визначено співвідношення права на адміністративний позов та права на захист у суді як його складника. У результаті визначено, що право на адміністративний позов є комплексною юридичною конструкцією, у якій поєднано матеріально-правовий і процесуально-правовий компоненти. Процесуально-правовий компонент визначено як право на захист у суді, тобто гарантовану законом можливість ініціювати адміністративний судовий розгляд шляхом подання позовної заяви. Матеріально-правовий компонент розкрито як право на задоволення адміністративного позову, тобто право на отримання ефективного судового захисту в рішенні суду, яке має бути законним, обґрунтованим і таким, що забезпечує реальне поновлення порушених прав, свобод та законних інтересів. При цьому обґрунтовано, що ці складники взаємопов'язані, проте не є тотожними, оскільки різняться за підставами виникнення, змістом і процесуальними наслідками.

3. Розкрито визначальну особливість публічного інтересу як об'єкта судового захисту – його колективний характер та відсутність персоніфікованого носія – і доведено, що ця особливість створює труднощі для його реалізації у процесуальній формі, оскільки традиційна модель адміністративного судочинства побудована на індивідуальному позові.

Обґрунтовано необхідність переосмислення традиційного підходу до категорії «позивач» у справах про захист публічного інтересу та розширення процесуальних можливостей звернення до суду в інтересах невизначеного кола осіб або суспільства загалом, зокрема через запровадження механізмів колективних позовів.

Виокремлено такі функції публічного інтересу в адміністративному судочинстві, як: критерій визначення предметної юрисдикції адміністративних судів; легітимна підстава втручання у права особи за умови дотримання принципу пропорційності; підстава оскарження нормативно-правових актів загального характеру; категорія, що відмежовується від законного інтересу за ознаками відсутності персоніфікованого носія та колективного характеру; засада судового балансування між приватними та суспільними потребами.

4. Встановлено, що методологія дослідження проблематики здійснення права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства не зводиться до сукупності методів, а охоплює світоглядні засади, які визначають кут зору дослідника на правову дійсність.

Сформульовано авторську дефініцію, згідно з якою методологія дослідження здійснення права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства становить зумовлену специфікою об'єкта та предмета пізнання багаторівневу систему світоглядних засад, теоретичних підходів, методів і дослідницьких процедур, послідовне застосування яких дозволяє розкрити правову природу, зміст, механізм та гарантії реалізації відповідного права і сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства та правозастосовної практики.

Побудовано та змістовно наповнено чотирирівневу структуру методології дослідження здійснення права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства, що охоплює філософсько-світоглядний (гносеологічний), загальнонауковий, конкретно-науковий (спеціально-юридичний) рівні та рівень дослідницьких методик і технік.

5. Обґрунтовано доцільність розгляду адміністративного позову як єдиної правової конструкції, що поєднує матеріально-правовий та процесуально-правовий складники, де матеріально-правовий складник охоплює вимогу позивача до суб'єкта владних повноважень щодо захисту, відновлення або визнання порушених прав, свобод чи законних інтересів, а процесуально-правовий складник включає встановлену законом форму звернення до адміністративного суду, порядок реалізації права на позов, процесуальні права та обов'язки учасників справи, а також судові процедури розгляду й вирішення публічно-правового спору. Такий підхід дозволяє найбільш повно розкрити його зміст, функціональне призначення та роль у механізмі адміністративного судочинства. Визначено характерні ознаки адміністративного позову, до яких віднесено його правозахисне спрямування, наявність публічно-правового спору, обов'язкову участь суб'єкта владних повноважень як відповідача, процесуальну визначеність форми реалізації, спрямованість на відновлення порушених прав, свобод чи законних інтересів особи та гарантійний характер судового захисту. Також встановлено, що адміністративний позов виконує правозахисну, відновлювальну, процесуально-ініціативну та контрольну функції, які забезпечують реалізацію права особи на ефективний судовий захист, поновлення порушених прав і здійснення судового контролю за законністю діяльності суб'єктів владних повноважень.

6. Аргументовано необхідність виокремлення у структурі адміністративного позову трьох взаємопов'язаних елементів – підстави, предмета та змісту. Визначено, що підстава адміністративного позову відображає юридичні факти, які свідчать про порушення прав особи; предмет становить матеріально-правову вимогу до суб'єкта владних повноважень щодо усунення такого порушення; зміст являє собою звернення до адміністративного суду із проханням застосувати відповідний спосіб судового захисту. Доведено, що лише сукупність зазначених елементів забезпечує належну індивідуалізацію позову, визначення меж судового розгляду та ефективний захист прав позивача.

З'ясовано, що поряд із судовою формою захисту важливу роль відіграє адміністративне (досудове) оскарження, яке реалізується шляхом подання адміністративної скарги до компетентного суб'єкта владних повноважень. Обґрунтовано, що адміністративна скарга та адміністративний позов є самостійними, але взаємодоповнювальними правовими засобами захисту, використання яких забезпечує більш повну реалізацію конституційного права особи на захист від неправомірних рішень, дій чи бездіяльності органів публічної влади.

7. Встановлено, що адміністративний позов є основним процесуальним засобом реалізації права особи на судовий захист у сфері публічно-правових відносин та важливим інструментом забезпечення законності діяльності суб'єктів владних повноважень. З'ясовано, що у зарубіжних правопорядках відсутній єдиний підхід до визначення та нормативного закріплення видів адміністративних позовів, проте найбільш поширеними є позови про оскарження, примушення, утримання, визнання та позови повної судової юрисдикції. Встановлено, що сучасні моделі адміністративного судочинства Федеративної Республіки Німеччина, Французької Республіки, Італійської Республіки, Республіки Болгарія, Естонської Республіки, Латвійської Республіки, Грузії та Азербайджанської Республіки передбачають різні підходи до класифікації адміністративних позовів, проте всі вони спрямовані на забезпечення ефективного захисту прав особи від протиправних рішень, дій чи бездіяльності публічної адміністрації.

Визначено, що чинний Кодекс адміністративного судочинства України не містить окремого інституту видів адміністративних позовів, що зумовлює існування різноманітних наукових підходів до їх класифікації. Встановлено, що найбільш поширеним у вітчизняній доктрині є поділ адміністративних позовів за матеріально-правовим та процесуально-правовим критеріями. Обґрунтовано, що процесуально-правовий критерій найбільш повно відображає функціональне призначення адміністративного позову та дозволяє визначити належний спосіб судового захисту.

Обґрунтовано положення про необхідність законодавчого закріплення в КАС України системи видів адміністративних позовів, до якої запропоновано включити позов про оскарження, позов про утримання, позов про вчинення дії, позов про компетенцію, позов повної судової юрисдикції, позов про застосування санкцій та позов щодо захисту виборчих прав і права на участь у референдумі. Доведено, що нормативне визначення зазначених видів адміністративних позовів сприятиме підвищенню правової визначеності, уніфікації судової практики, правильному вибору способу судового захисту та вдосконаленню механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду. Реалізація запропонованих змін забезпечить подальшу гармонізацію адміністративного процесуального законодавства України з європейськими стандартами адміністративної юстиції та зміцнить гарантії захисту прав, свобод і законних інтересів особи у сфері публічно-правових відносин.

8. Доведено особливу роль принципів адміністративного судочинства, які визначено не лише як такі, що окреслюють зміст і спрямованість процесуальної діяльності, а й як гарантії реалізації завдань адміністративного судочинства та дотримання встановленої процесуальної форми захисту прав. Встановлено, що для процесуальних галузей права принципи мають підвищене значення з огляду на вищий рівень узагальненості нормативних положень порівняно з матеріальними галузями, а історіографічно констатовано, що вчення про принципи вперше сформувалося саме в межах процесуально-правових наук.

Застосовано стадійний підхід до аналізу принципів адміністративного судочинства та доведено, що не всі вони однаковою мірою поширюються на стадію звернення до суду, оскільки на цьому етапі вирішується лише питання про можливість відкриття провадження. Виокремлено принципи, які не мають безпосереднього значення на стадії реалізації права на звернення до адміністративного суду, а саме: змагальність сторін, гласність судового процесу, офіційне з'ясування всіх обставин справи, обов'язковість судового рішення, забезпечення права на апеляційний перегляд і касаційне оскарження, відшкодування судових витрат. Констатовано, що конституційні засади підтримання публічного обвинувачення прокурором та забезпечення права на захист за своєю природою належать до сфери кримінального судочинства і не характеризують досліджуваний механізм.

Проаналізовано співвідношення статті 6 та статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і розв'язано дискусійне питання щодо поширення гарантій справедливого суду на адміністративне судочинство. Доведено на підставі практики Європейського суду з прав людини у справах «Deumeland v. Germany», «König v. Germany» та «Ringeisen v. Austria», що поняття «цивільні права та обов'язки» має автономний характер, а визначальним критерієм застосування статті 6 Конвенції є не галузева належність правовідносин, не характер законодавства й не статус органу, уповноваженого вирішувати спір, а сутність права, щодо якого виник спір.

9. Вивчено сферу публічних закупівель як показову модель реалізації права на звернення до адміністративного суду, оскільки саме в ній поєднуються публічний інтерес, значні бюджетні ресурси та підвищений ризик зловживань владними повноваженнями, що надає праву на судовий захист не лише індивідуального, а і суспільного (безпекового) виміру.

Виявлено та науково описано проблему технологічної неінтегрованості судового контролю з електронною системою публічних закупівель, за якої алгоритмізований характер закупівельних процедур об'єктивно унеможливлює виконання ухвал про забезпечення позову, і на цій підставі сформульовано вимогу процесуально-технічної сумісності судового рішення з автоматизованим середовищем його виконання як самостійної умови ефективності права на судовий захист.

Запропоновано розглядати співвідношення адміністративного оскарження та судового захисту у закупівельних спорах не як конкуренцію способів захисту, а як двоступеневу модель, у якій критерієм розмежування виступає співвідношення оперативності й остаточності захисту.

10. Обґрунтовано, що ефективність адміністративного судочинства є похідною не лише від якості процесуального законодавства та правозастосовної практики, а й від сукупності соціальних та економічних чинників, які визначають фактичну (а не декларовану) доступність правосуддя. Доведено, що право на судовий захист набуває реального змісту лише за умови усунення соціально-економічних бар'єрів його реалізації.

Проаналізовано економічні чинники доступу до адміністративного суду та розмежовано їх на дві групи: а) прямі витрати особи (судовий збір, оплата професійної правничої допомоги, витрати на експертизу та переклад); б) приховані (латентні) майнові витрати – втрачений заробіток унаслідок участі в засіданнях, транспортні витрати, витрати на проживання. Обґрунтовано, що передбачений статтею 139 КАС України механізм відшкодування судових витрат має відкладений і умовний характер, оскільки настає лише за наслідками виграшу справи, що зумовлює економічну ризиковість ініціювання адміністративного позову.

11. Сформульовано визначення правозахисного потенціалу адміністративного судочинства як інтегральної спроможності адміністративної юстиції забезпечувати практичний і ефективний захист особи у публічно-правовому спорі через поєднання доступності, незалежності, процедурної справедливості, розумного строку, належного ресурсного забезпечення та виконуваності судового акта. Обґрунтовано, що така операціоналізація узгоджується з тріадою «ефективність – якість – незалежність», покладеною Європейською Комісією в основу оцінювання національних систем правосуддя, з конституційними позиціями Конституційного Суду України щодо практичності та ефективності судового захисту і з практикою Європейського суду з прав людини, яка пов’язує право на суд із виконанням судового рішення.

Розроблено п’ятикритеріальну модель оцінювання правозахисного потенціалу, що охоплює: доступність (реальну можливість увійти в процес без непропорційних фінансових, часових і формалістичних бар’єрів); інституційну незалежність і безсторонність суду; процедурну спроможність (строки, передбачуваність процесу, повноту перегляду, ефективні засоби оскарження); ресурсну забезпеченість (кадри, апарат суду, фінансування, цифрову інфраструктуру); результативність, що вимірюється не ухваленням рішення, а його виконанням.

12. Зроблено висновок, що сучасне адміністративно-процесуальне законодавство України фактично відійшло від класичної моделі виключно кодифікованого правового регулювання та сформувало комплексну систему нормативної орієнтації на судову практику, яка, не будучи формально визнаною прецедентним правом, виконує аналогічну функцію забезпечення єдності правозастосування. Встановлено, що така система реалізується через чотири взаємопов’язані нормативні механізми: по-перше, обов’язок судів ураховувати правові висновки Верховного Суду щодо застосування норм права; по-друге, пов’язання підстав касаційного перегляду з правильністю врахування відповідних правових висновків або необхідністю належно мотивованого відступу від них; по-третє, функціонування інституту типових і зразкових справ як процесуального механізму оперативної уніфікації практики розгляду масових однотипних публічно-правових спорів; по-четверте, існування наднаціонального рівня прецедентної орієнтації, що забезпечується застосуванням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини як джерела права відповідно до статті 17 Закону України «Про

виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Сформульовано пропозиції щодо подальшого інституційного та нормативно-правового вдосконалення механізму реалізації права на судовий захист, які передбачають: створення інтегрованого цифрового інформаційного середовища судової влади, у межах якого функціонування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи забезпечуватиме взаємодію з Єдиним державним реєстром судових рішень, Базою правових позицій Верховного Суду, оглядами судової практики Касаційного адміністративного суду та підсистемами «Електронний суд» і «Електронний кабінет»; запровадження сучасних інструментів інтелектуального пошуку, систематизації та аналітичної обробки правових позицій із безумовним дотриманням принципів прозорості, неупередженості, алгоритмічної підзвітності та обов'язкового людського контролю за результатами автоматизованої обробки інформації; нормативне закріплення обов'язку суду й учасників адміністративного процесу враховувати релевантні правові позиції Верховного Суду у визначених категоріях адміністративних спорів; удосконалення інституту зразкових справ шляхом запровадження спеціальних механізмів цифрової навігації та інтегрованого пошуку відповідних правових висновків у межах ЄСІТС; законодавче врегулювання процедури мотивованого відступу від усталеної судової практики із закріпленням обов'язковості використання процесуальних механізмів передачі справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду; завершення нормативної та технологічної модернізації ЄСІТС із трансформацією її в єдине цифрове процесуальне середовище; упровадження єдиних стандартів цифрової компетентності адвокатів та розвиток системи їх безперервного професійного навчання; забезпечення оптимального балансу між принципом відкритості судової влади та вимогами інформаційної безпеки шляхом удосконалення механізмів захисту Єдиного державного реєстру судових рішень без установлення надмірних або юридично невизначених обмежень доступу до судової інформації.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті в періодичних фахових наукових виданнях України:

1. Маркін С.І. Адміністративний позов у системі юридичних засобів захисту: поняття та природа. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. № 4(86). С. 509–513. DOI: https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.81.

2. Маркін С.І. Ознаки адміністративного позову. *Право та державне управління*. 2024. № 4. С. 622–627. DOI: https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.86.

3. Маркін С.І. Структура адміністративного позову: нормативно-правовий аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 700–703. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/164.

4. Маркін С.І., Пустовий О.О. Значення здійснення історико-правового аналізу розвитку системи адміністративного судочинства в Україні. *Київський часопис права*. 2025. № 4. С. 119–124. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2025.4.17.

5. Маркін С.І. Історико-правовий аналіз системи адміністративного судочинства в Україні: сучасні виклики воєнного стану. *Juris Europensis Scientia*. 2025. № 5. С. 70–74. DOI: https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.13.

6. Маркін С.І. Предметна юрисдикція адміністративних судів: науково-теоретичний підхід до розуміння. *Юридичний вісник*. 2025. № 6. С. 75–84. DOI: https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2025.10.

7. Маркін С.І. Види адміністративних позовів за законодавством зарубіжних країн. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2025. Т. 36(75). № 6. С. 116–122. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/19.

8. Маркін С.І. Передумови та процесуальні умови відкриття провадження в адміністративній справі: гарантії реалізації права на звернення до суду. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. № 6. С. 97–103. DOI: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.6.16.

9. Маркін С.І. Право на судовий захист і право на звернення з адміністративним позовом: конституційні та процесуальні аспекти. *Київський часопис права*. 2026. № 1. С. 224–228. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2026.1.31.

10. Маркін С.І. Право на судовий захист у публічно-правових відносинах: роль адміністративного позову та межі процесуальної диспозитивності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2026. № 109. С. 153–158. DOI: https://doi.org/10.32782/apdp.v109.2026.21.

11. Маркін С.І. Адміністративний позов як форма реалізації права на судовий захист у публічно-правових відносинах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2026. № 79. С. 58–61. DOI: https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.79.12.

12. Маркін С.І. Юрисдикційні та інші передумови реалізації права на адміністративний позов: механізми відмови у відкритті провадження за ст. 170 КАС України. *Право і суспільство*. 2026. № 1. Т. 1. С. 294–300. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2026.1.1.38.

13. Маркін С.І. Формальні та змістовні вимоги до адміністративного позову як гарантія ефективного судового захисту. *Правова позиція*. 2026. № 1(50). С. 28–31. DOI: https://doi.org/10.32782/2521-6473.2026-1.5.

14. Маркін С.І. Публічний інтерес у системі адміністративного судочинства України: поняття, ознаки та форми судового захисту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2026. № 3. С. 255–258. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-3/53.

15. Маркін С.І. Публічний інтерес як об’єкт судового захисту в адміністративному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2025. № 1. С. 63–66. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2025.1.11.

16. Маркін С.І. Публічний інтерес у здійсненні права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2025. № 2. С. 41–46. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2025.2.07.

17. Маркін С.І. Публічний інтерес як критерій здійснення права на судовий захист у системі адміністративного судочинства України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2026. № 1(66). С. 238–243. DOI: https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2026.40.

18. Маркін С.І. Публічний інтерес у здійсненні права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства: сучасні тенденції судової практики в умовах воєнного стану. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2026. Т. 38. С. 205–210. DOI: https://doi.org/10.32782/npnuola.v38.2026.24.

Статті в періодичних наукових виданнях,
які індексуються в наукометричних базах Web of Sciences та Scopus:

1. Markin S., Adamova H., Yepryntsev P. Social and Economic Factors of Ensuring the Efficiency of Administrative Judicial Proceedings. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2025. Vol. 11. № 5. P. 65–73. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-5-65-73.

2. Markin S., Bondar O., Yovenko I. Judicial Protection in Public Procurement Disputes as a Factor of Economic Security. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2026. Vol. 12. № 1. P. 184–195. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2026-12-1-184-195.

3. Kalyaev A., Markin S. Historiography of the Study of the Stages of Development of Administrative Justice as an Instrument for the Protection of Human and Civil Rights and Freedoms in Ukraine (the 20th – early 21st century). *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*. 2026. № 39. С. 197–208. DOI: https://doi.org/10.24919/2519-058X.39.364980.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Маркін С.І. Зміст адміністративного позову у структурі реалізації права на судовий захист. *Proceedings of the international scientific conference "The Impact of Artificial Intelligence on the Development of Legal Science"*, Riga, the Republic of Latvia, August 25–29, 2025. Riga : Publishing House "Baltija Publishing", 2025. P. 80–82. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-598-3-19.

2. Маркін С.І. Історико-правова трансформація адміністративного суду в Україні. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики* : матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Миколаїв, 24 грудня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 75–78. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-582-5-20.

3. Маркін С.І. Система адміністративних позовів за законодавством ФРН та Французької Республіки. *Права людини та публічне врядування* : матеріали VIII Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці, 30 травня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 592–595. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-159.

4. Маркін С.І. Судовий контроль як гарантія законності та раціонального використання бюджетних коштів. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 5 грудня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 181–182. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-580-1-49.

5. Маркін С.І. Дефіцит правозахисного потенціалу адміністративного судочинства в Україні: системні проблеми та шляхи їх подолання. *Proceedings of the international scientific conference "Functioning of Legal Science in the Modern Context"*, Riga, the Republic of Latvia, September 18–19, 2025. Riga : Publishing House "Baltija Publishing", 2025. P. 184–186. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-615-7-47.

6. Маркін С.І. Роль адвокатури у забезпеченні ефективного судового захисту в цифровому адміністративному судочинстві. *Proceedings of the international scientific conference "Theoretical foundations of law, public management and practice of their application"*, Riga, the Republic of Latvia, December 25–26, 2024. Riga : Publishing House "Baltija Publishing", 2024. P. 448–451. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-526-6-109.

7. Маркін С.І. Право на звернення до адміністративного суду в контексті стандартів європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики у воєнний період* : міжнародна науково-практична конференція, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, 10 жовтня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 275–277. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-550-4-78.

АНОТАЦІЇ

Маркін С.І. Здійснення права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Ужгородський університет, Ужгород, 2026.

У роботі оформлено модель здійснення права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному теоретико-процесуальному переосмисленні права на захист у суді в адміністративному судочинстві як складника права на адміністративний позов та елементу конституційного права на судовий захист.

Виявлено та введено до наукового обігу явище «латентного невикористання» права на судовий захист як методологічно значущу пізнавальну проблему, сутність якої полягає у незверненні особи до адміністративного суду через відсутність довіри до судової перспективи справи, що не фіксується офіційними статистичними показниками й потребує застосування соціологічно-правового інструментарію.

Визначено розуміння змісту соціально-економічної детермінації ефективності адміністративного судочинства, згідно з якою соціальні та економічні чинники розглядаються не як зовнішні умови функціонування судової системи, а як самостійний структурний елемент механізму реалізації права на судовий захист, що визначає співвідношення між формально проголошеним і фактично реалізованим правом; у межах якої запропоновано авторську класифікацію бар'єрів доступу до адміністративного правосуддя за п'ятьма критеріями (фінансово-майнові, інформаційно-освітні, фізично-територіальні, системно-інституційні, психологічно-соціокультурні) із визначенням для кожної групи відповідного інструментарію подолання, що дозволяє перейти від фрагментарних заходів до системної політики забезпечення доступності правосуддя.

Обґрунтовано тест правозахисної пропорційності як обов'язковий критерій оцінювання будь-яких змін до процесуального законодавства у сфері адміністративного судочинства, що приходить на зміну домінуючому тесту процесуальної економії.

Обґрунтовано доцільність розгляду адміністративного позову як єдиної правової конструкції, що поєднує матеріально-правовий та процесуально-правовий складники, де матеріально-правовий складник охоплює вимогу позивача до суб'єкта владних повноважень щодо захисту, відновлення або визнання порушених прав, свобод чи законних інтересів, а процесуально-правовий складник включає встановлену законом форму звернення до адміністративного суду, порядок реалізації права на позов, процесуальні права та обов'язки учасників справи, а також судові процедури розгляду й вирішення публічно-правового спору. Такий підхід дозволяє найбільш повно розкрити його зміст, функціональне призначення та роль у механізмі адміністративного судочинства. Визначено характерні ознаки адміністративного позову, до яких віднесено його правозахисне спрямування, наявність публічно-правового спору, обов'язкову участь суб'єкта владних повноважень як відповідача, процесуальну визначеність форми реалізації, спрямованість на відновлення порушених прав, свобод чи законних інтересів особи та гарантійний характер судового захисту. Також встановлено, що адміністративний позов виконує правозахисну, відновлювальну, процесуально-ініціативну та контрольну функції, які забезпечують реалізацію права особи на ефективний судовий захист, поновлення порушених прав і здійснення судового контролю за законністю діяльності суб'єктів владних повноважень.

Ключові слова: адміністративна юстиція, адміністративне судочинство, верховенство права, публічний інтерес, публічно-правовий спір, суб'єкт владних повноважень, судовий захист.

Markin S.I. Exercise of the Right to Judicial Protection in Administrative Proceedings. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for obtaining a scientific degree of doctor of legal sciences in the specialty 12.00.07 – administrative law and process; financial law; information law. – Uzhhorod University, Uzhhorod, 2026.

The dissertation develops a model for exercising the right to judicial protection in administrative proceedings.

The scientific novelty of the research lies in a comprehensive theoretical and procedural reconceptualization of the right to judicial protection in administrative proceedings as a component of the right to bring an administrative action and an element of the constitutional right to judicial protection.

The phenomenon of "latent non-exercise" of the right to judicial protection is identified and introduced into scholarly discourse as a methodologically significant research problem. Its essence lies in an individual's failure to apply to an administrative court owing to a lack of confidence in the prospects of obtaining judicial relief. This phenomenon is not captured by official statistics and requires the use of socio-legal research methods.

An understanding of the socio-economic determinants of the effectiveness of administrative proceedings is developed. Under this approach, social and economic factors are regarded as an independent structural element of the mechanism for exercising the right to judicial protection, determining the relationship between the formally proclaimed right and its actual exercise. Within this framework, an original classification of barriers to access to administrative justice is proposed, comprising five categories: financial and property-related, informational and educational, physical and geographical, systemic and institutional, and psychological and sociocultural. Appropriate measures for overcoming each category of barriers are identified, enabling a transition from fragmented interventions to a systematic policy for ensuring access to justice.

A rights-protection proportionality test is substantiated as a mandatory criterion for assessing any amendments to procedural legislation governing administrative proceedings, replacing the prevailing procedural economy test.

The dissertation substantiates the appropriateness of treating an administrative action as a unified legal construct combining substantive and procedural components. The substantive component encompasses the claimant's demand against a public authority for the protection, restoration, or recognition of infringed rights, freedoms, or legitimate interests. The procedural component includes the legally prescribed form of application to an administrative court, the procedure for exercising the right to bring an action, the procedural rights and obligations of the parties and other participants in the case, and the judicial procedures for hearing and resolving a public-law dispute.

This approach provides the most comprehensive account of the content, purpose, and role of an administrative action within the framework of administrative proceedings.

The characteristic features of an administrative action are identified as its rights-protection orientation, the existence of a public-law dispute, the mandatory participation of a public authority as the defendant, a legally defined procedural form, its focus on restoring an individual's infringed rights, freedoms, or legitimate interests, and its role as a guarantee of judicial protection. It is also established that an administrative action performs rights-protection, restorative, proceedings-initiating, and supervisory functions. These functions ensure the exercise of an individual's right to effective judicial protection, the restoration of infringed rights, and judicial review of the lawfulness of public authorities' activities.

Proposals are formulated for further institutional and regulatory improvements to the mechanism for exercising the right to judicial protection. These proposals envisage: establishing an integrated digital information environment for the judiciary, within which the Unified Judicial Information and Communication System (UJICS) would ensure interoperability with the Unified State Register of Court Decisions, the Database of Legal Positions of the Supreme Court, the case-law reviews of the Administrative Court of Cassation, and the "Electronic Court" and "Electronic Cabinet" subsystems; introducing modern tools for intelligent search, systematization, and analytical processing of legal positions, with strict adherence to the principles of transparency, impartiality, algorithmic accountability, and mandatory human oversight of the results of automated information processing; establishing a statutory obligation for courts and participants in administrative proceedings to take into account relevant legal positions of the Supreme Court in specified categories of administrative disputes; improving the model case procedure by introducing dedicated digital navigation mechanisms and integrated search tools for relevant legal conclusions within UJICS; providing legislative regulation of the procedure for reasoned departures from established case law, including a mandatory requirement to use procedural mechanisms for referring cases to a chamber, a joint chamber, or the Grand Chamber of the Supreme Court; completing the regulatory and technological modernization of UJICS and transforming it into a unified digital procedural environment; introducing uniform standards of digital competence for advocates and developing a system of continuing professional education; and ensuring an optimal balance between judicial openness and information security requirements by improving safeguards for the Unified State Register of Court Decisions without imposing excessive or legally uncertain restrictions on access to judicial information.

Key words: administrative justice, administrative proceedings, judicial protection, public authority, public interest, public-law dispute, rule of law.

Підписано до друку 11.11.2026. Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Друк цифровий. Умовн. друк. арк. 1,9. Тираж 100 прим. Зам. № 1171.
Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7653 від 18.08.2022 р.